

Pécsi Tudományegyetem
Természettudományi Kar
Földrajzi Intézet

Településfejlődési problémák belső periferián

Készítette: Simon Bertalan

Témavezető: Majdáné dr. Mohos Mária

2014

Tartalomjegyzék

1. Absztrakt	3
2. Bevezetés és célkitűzés	3
3. Kutatástörténeti áttekintés	4
4. Kutatási módszerek	4
5. Belső perifériák Zala megyében.....	6
6. Korlátozott természeti tényezők.....	14
7. Kedvezőtlen történelmi-közigazgatási folyamatok.....	16
8. Potenciál nélküli demográfia.....	23
9. Gazdasági árnyék helyzet.....	28
10. Ütőerektől távol.....	33
11. A „kockaházak” öröksége	35
12. Bezáró iskolák, épülő IKSZT-k	41
13. Vegyes képű puszták	43
14. Eredmények összefoglalása, konklúziók.....	49
15. Irodalomjegyzék.....	51

1. Absztrakt

Kulcsszavak: belső periféria, járáshatár, közigazgatás-változások, népességfogyás, kohézióhiány

Pályamunkám Zala megye belső perifériáját feltérképezve, hatásait vizsgálja annak településeire vonatkozóan. A települések jelenlegi helyzetét, a településhálózatban betöltött szerepüket, a belső kohézió hiányát, a külső kapcsolatok egyoldalúságát realizálja. A területegységen belül egy különleges térséget, a Zalaegerszegi, a Nagykanizsai és a Letenyei járás határán fekvő Söjtör, Pusztamagyaród, Pusztaszentlászló és Hahót községek társadalomföldrajzi bemutatását tartalmazza. Képet ad a történelem során folyamatosan változó közigazgatásról, a negatív demográfiai folyamatokról, a redukálódó, de fejlődő lakásállományról, a lokális gazdaságról, az infrastruktúra közepesen fejlett állapotáról és a települések külterületi lakott helyeinek kérdéséről. Ezen felül javaslatokat ad a jövőbeli fejlődési irányokról, a lehetséges jövőképekről.

2. Bevezetés és célkitűzés

Munkám témája olyan fehér foltot fed le, mint a közép-zalai belső periféria vizsgálata. A téma aktualitását a 21. századra körvonalazhatóan megjelenő és kiformalódó helyzeti és kulturális periféria probléma-együttese adja. Az elemzés során törekedtem a problémás területet pozícionálni, mélységét vizualizálni. A megye szintű analízisen belül egy olyan térszeletet emeltem tanulmányomba, ahol sorozatos közigazgatási egységváltozások gátolták a közös fejlődést. Ezen kutatás kulcsfontosságú célja, hogy vizsgálati eredményeim által a települések vezetői megfelelő lépéseket tudjanak hozni és képesek legyenek a zuhanó spirálból kiszabadulni. A települési tervezés napjainkra egyre népszerűbbé válik, mely során létfontosságú ismernünk településeink adottságait, hogy megfelelő tervezési folyamatokat indíthassunk el. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a településeink hol helyezkednek el a nemzetközi és országos infrastruktúrában, mennyire állnak függésben a zalai megyei jogú városoktól, hova helyezhetők a települési típusok között. Ennek keretében képet kapunk az utóbbi évtizedek tendenciáiról, becsléseket tehetünk a jövőben várható népesedési, gazdasági és infrastrukturális folyamatokról.

3. Kutatástörténeti áttekintés

A vizsgálatok sokrétősége megkövetelte a széles spektrumot átfogó irodalom tanulmányozását és munkámban való felhasználását. A belső perifériák kutatásához jobbra térszerkezeti témájú forrásokat ragadtam meg. Számomra meglepődést keltett a tanulmányok ritkasága ezen a területen. A természetföldrajzi összefüggéseket a Dövényi Z. által szerkesztett, 2010-es, legfrissebb kiadású Magyarország kistájainak katasztere című könyv Egerszeg-Letenyei-dombság és Közép-Zalai-dombság tájegységek jellemzéséből merítettem.

A település- és népességvizsgálatok terén, egy komplex társadalomföldrajzi elemzésnél és jövőkép-meghatározásnál megkerülhetetlen Beluszky P. neve. A Magyarország településföldrajza és a Változó falvaink a települések osztályba sorolásával, fejlesztéspolitikai gondolatokkal, a szerek tulajdonságainak leírásával hozzájárult a munkám elkészüléséhez.

A rendszerváltást megelőző helyi gazdasági folyamatokat egyetlen jelentős településmonográfiának nevezhető, Buza P. Söjtör című könyve mutatja be, melynek kiadási éve és helye nincs feltüntetve. A gazdaságon kívül vallási és oktatási adatokat is közöl a településeinkről a kevésbé részletezett és adatokkal feltöltött Magyarország megyei kézikönyvei sorozat Zala megyei kötete Hóbor J. szerkesztésével.

Az infrastruktúra műszaki oldalát Erdősi F. Magyarország közlekedési és távközlési földrajza című könyve mutatja be. A Fejezetek ipar- és közlekedésföldrajzból című művet Vidéki I. szerkesztésében adták ki, aki területfejlesztési oldalról tekint az infrastruktúra kiépítésére. A nemzetközi közlekedést és a TEN korridorok jellemzését Dövényi Z. által szerkesztett A Kárpát-medence földrajza című kötet tartalmazza. Az infrastruktúra közép-zalai jellemzése a KSH által kiadott 2011. évi népszámlálás Zala megyei kötetének összefoglalójából derül ki.

A helyi, illetve Zala megyei közigazgatási folyamatokat az államalapítástól napjainkig Hajdú Z. 2001-es Magyarország közigazgatási földrajza, és Mohos M. szerkesztésében kiadott A határ, amely elválaszt és összeköt című művek mutatják be.

4. Kutatási módszerek

Tanulmányom elkészítéséhez számottevő mértékben támaszkodtam a Központi Statisztikai Hivatal adatközléseire. A népességvizsgálatok során rendre az 1910-es, az 1930-as, az 1970-es, az 1980-as, az 1990-es, a 2001-es és 2011-es népszámlálás adatait használtam

fel saját készítésű ábráim és grafikonjaim megalkotásához. A grafikonokat a Microsoft Excel táblázatkezelő diagramkészítő funkciójának segítségével készítettem el. A nemzetiségek vizsgálata során számos fenntartásom volt a KSH adataival szemben, az 1990-es évek roma származásúinak számát Kertesi G. és Kézdi G. A cigány népesség Magyarországon című könyvének adattárából származtattam. Pontosabb, a jelenhez közeli állapotok becslését Söjtör Község Önkormányzatának és Pusztamagyaród honlapjának segítségével határoztam meg.

A KSH mellett az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer szabadszöveges metaadatkereső funkciójával jutottam települési és megyei szintű statisztikákhoz, melyeket a vállalatok grafikon formában való elkészítésére használtam.

A Statisztikai Helységnévtárak települési szintű adatait a Dél-Dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont gyűjteményéből kerestem ki, melyek széleskörű ismerettel szolgáltak a külterületi lakott helyek vizsgálatához. Emellett a Jeney A. és Tóth Á szerzőkhöz kötődő Magyarország történeti statisztikai helységnévtárának Zala megyei kötete viszonylag pontos képet mutatott a puszták fennállásának idejéről. A migráció témakörében Söjtör Község Önkormányzatánál Németh Andrea egyedi költözés-nyilvántartása szolgált információkkal számomra

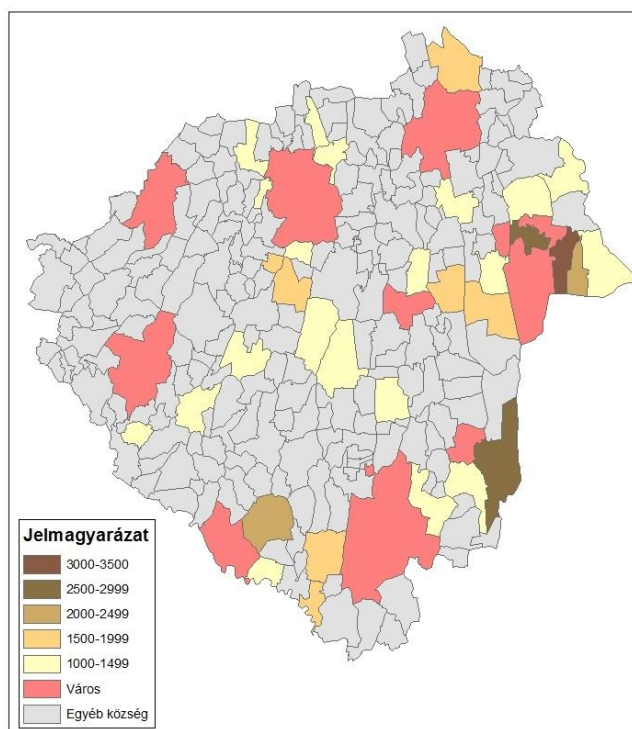
Szakmai gyakorlatom során feladatot kaptam Söjtör nevezetességeinek felkutatására és azok dokumentálására. A fotókat felhasználtam dolgozatom illusztrálására. 2013 őszén és 2014 tavaszán terepbejárást végeztem, mely során feltérképeztem a gazdasági tényezőt képző vállalatokat, a műszaki és a szociális infrastruktúra elemeit Pusztaszentlászló és Pusztamagyaród községekben. Ennek keretében Söjtör és Hahót külterületi lakott helyeinek sajátosságait szintén dokumentáltam. Szénásvölgypusztá településképeről Baksa István, Söjtör volt polgármestere szolgáltatott képeket számomra.

A vizsgálat térképállománya széleskörű forrásállománnyal bír a teljes mértékben saját készítésű térképeim mellett, amelynél csak közigazgatási, illetve vízrajzi alaptérképeket használtam segítségként. A belső periféria pontosabb meghatározására hivatalos népszámlálási adatsorokat importáltam az Arc GIS 10.1 verziószámú programban korábban szerkesztett település-poligonokhoz. Így vizuálisan, térkép formában nyílt lehetőségem a további elemzésre. Kutatási módszereimben szerepel a jelenkori térképállományok hasonlítása a történelmi jelentőségű második és harmadik katonai felmérés térképeihez, amelyeket a mapire.staatarchiv.at és a lazarus.elte.hu nyilvános weboldalakról hivatkoztam át dolgozatomba. Némely esetben felhasználtam a családirag örökölt, a német OKH kiadásában

készült 5358-as szelvényű második világháborús katonai térképet. A közigazgatás területén Ferenczy G. térképeit szkenneltem be és szerkesztettem át a vizsgálatokhoz alkalmazkodva.

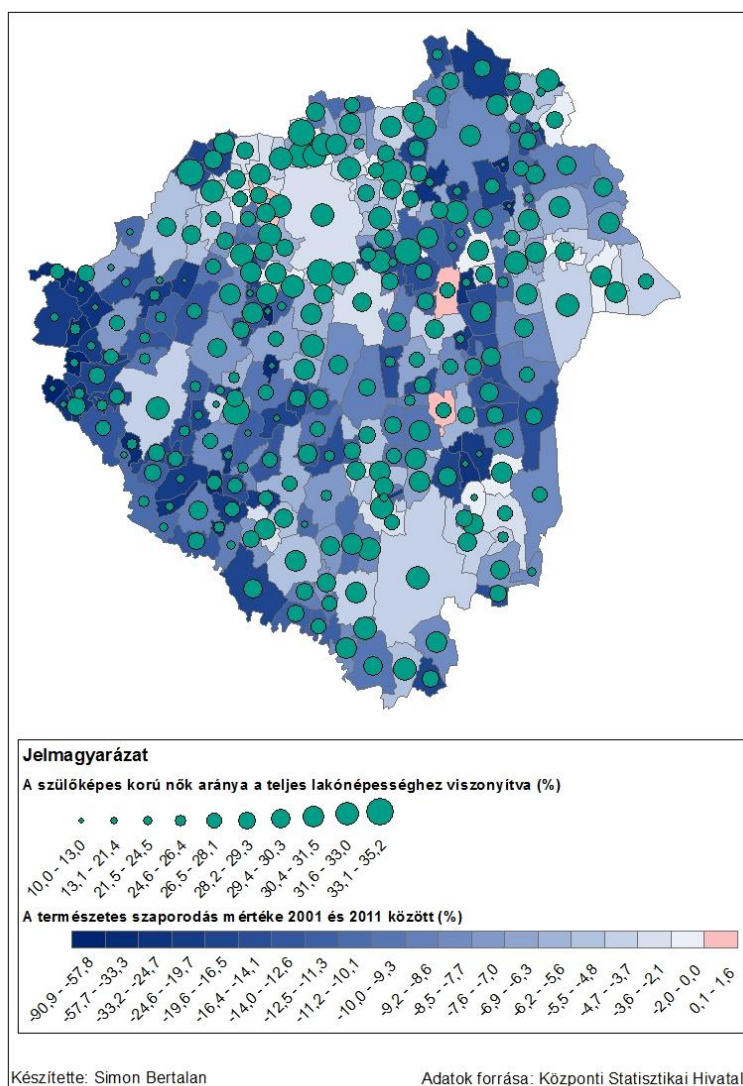
5. Belső perifériák Zala megyében

Rechnitzer János értelmezésében a belső periféria egy átmeneti térség, egyoldalú gazdasági bázissal, ahol a nagy gazdasági-ipari centrumok jelentős befolyást képviselnek. (Rechnitzer J. 1993) Esetünkben tökéletesen kirajzolódik Zalaegerszeg és Nagykanizsa gravitációs ereje, illetve ellentétes irányú vonzása. A perifériális fekvés létrejöttében lényeges szerepe volt a városhiányosságnak, a történelmi időkben csak funkcióhiányos központok emelkedtek ki (Bánokszentgyörgy, Pacsa, Söjtör, Bak). A városok a megyében vagy a megyehatár mentén fekszenek, vagy a szomszédos településük határ menti (kivételként meg kell említeni az 1700 fős Pacsát). A városok közötti térben a népességszám viszonylatában nem realizálható várossá nyilvánítható község (*1. ábra*). A legnépesebb település sem haladja meg az 1500 fős lélekszámot, a belső perifériától északra lévő Bak és Gellénháza is csak százal haladja meg ezt az értéket. A városias funkciók nem, vagy csak mérsékelten jelentkeznek, illetve ezek is szétszórtnak, egy-egy település sajátjaiként mutatkoznak meg.

1. ábra: Az 1000 főnél nagyobb települések és a városok elhelyezkedése 2011-es népszámlálási adatok alapján Zala megyében (Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján szerk. Simon B.)

Ha Zala megye népességdinamikáját szemügyre vesszük, egy demográfiailag hanyatló térség képe vetül elénk. Jelen esetben két mutatót helyezek vizsgálat alá, az első körben a természetes szaporodás, másodsorban a vándorlási különbözet mértékét a 2001 és 2011 közötti periódusban. Az alábbi térképen kék színezettel jelöltem azokat a településeket, ahol ebben az időszakban negatív szaldójú volt a természetes szaporodás és pirossal azokat, amelyeknél a születések száma megelőzte a halálozásokét. Utóbbiakból lényegesen kevesebb mutatkozik, mindössze négy településen gyarapodott e tekintetben a népességszám. A többi településről általánosságban bebizonyosodik, hogy az elöregedő társadalom miatt ok-okozatilag több lesz a halálozás is. A másik oldalon a születések számának kedvezőtlen alakulása áll. Térképem is erre fókuszál, mert ahhoz, hogy több gyerek születhesen, tekintélyes méretű szülőképes korú női társadalmi rétegnek is helyben kell lenni (2. ábra).

2. ábra: A természetes szaporodás mértékének és a szülőképes korú nők lakónépességhez viszonyított arányának összefüggései Zala megye településeinél a 2001-2011 közötti időszakban (Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján szerk. Simon B.)

Ezek alapján a természetes fogyás a délnyugati határ menti külső periférián (10 év alatt egyes településeken -60- -90%-os a természetes fogyás), illetve Zalaszentgrót térségében a legkiterjedtebb, de a közép zalai periféria is tekintélyes -15- -7%-os fogyásnak volt kitéve. Ugyanezen területeken 25% alá csökkent a szülőképes korban lévő nők száma, amely egyúttal kevesebb szülést is eredményez, így a születések száma nem képes követni a halálozásokét. A népesség újratermelődésének hiánya hosszútávon a falvak elnéptelenedését fogja okozni.

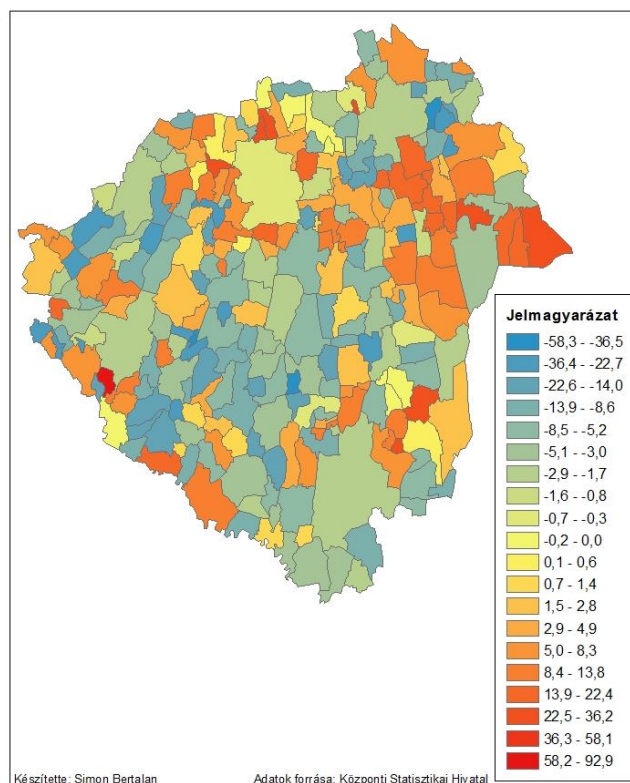
A közép-zalai belső periférián az alapszintű oktatási funkció megléte már határozottan kiemel egyes településeket a sorból (Bak, Tófej, Söjtör, Felsőrajk, Pusztamagyaród, Bánokszentgyörgy, Zalaszentbalázs). Az alább felsorolt települések sajátossága a mérsékelt elvándorlás. Amely falvak nem kerültek be ebbe az osztályozásba, azoknál a vándorlási egyenleg az évi -3‰-tól egészen a -15‰ fölé kúszik.

A 2000-es években Zalaegerszeg és a Balaton között létrejött egy népességbefogadó zóna, a járásszékhelyek kibocsátók és a népesség felvevői saját agglomerációjuk. Zala megye centrális pozíciójában körvonalazódik egy homogén depressziós övezet, ahol egyes falvak népességük 20-30%-át is elvesztették egy évtized során (3. ábra).

A 2000-es évekbeli elvándorlás okai között egy diffúz folyamatot említhetünk: a modernizálatlan területektől a modernizált felé áramlást. Az állításomat igazolni fogják a későbbiekben bemutatásra kerülő térképek. A vándorlásban a fiatalabb, aktív korú népesség vesz részt számottevően, akik igénylik a legújabb technológiákat, amelyek csak a legmagasabb színvonalú infrastrukturális helyzetben biztosíthatók. Ezt többnyire a megye városaiban és azok közvetlen környezetében fekvő településeken találjuk meg. A migrációban részt vevő fiatal rétegeknek a szociális infrastrukturális igényei legalább olyan elemi jelentőségűek, mint a műszaki oldalé. Így olyan falvakból is magas az elvándorlás rátája, ahol eltűntek a szociális, oktatási, egészségügyi és kulturális intézmények, mert ezt a fiatal, gyermekes párok szintén figyelembe veszik. Mindent összevetve evidensé válik, hogy miért az aprófalvakat magában foglaló, funkcióikat folyamatosan elvesztő Göcsej és közép-zalai térség a kibocsátó zóna.

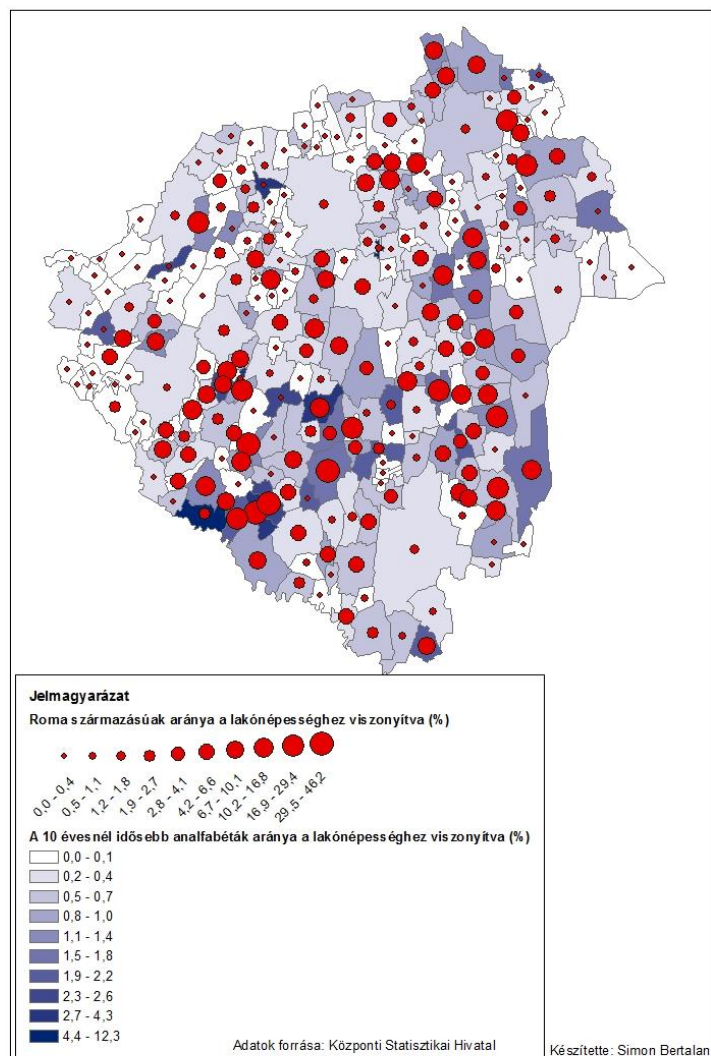
A népesség minőségi összetételében ott tükröződik a hátrányos jelleg, ahol már így is mennyiségi problémák halmozódtak fel. Ez azt jelenti, hogy a még helyben maradt népesség alulkvalifikált és csak akkor van lehetősége tartósan dolgozni, ha megoldott a tömegközlekedés a városokba. A társadalmi perifériára kerülés, függésbe kerülés nagy részben köszönhető a földrajzi perifériahelyzetnek (Nemes Nagy J. 2009). Sajnos a

közlekedési elzártság és a hiányos hálózat szintén sajátja a perifériának, gyakran zsáktelepülésekről van szó, ezáltal a helyieknek csak szezonális munkákra adódik lehetőségük.

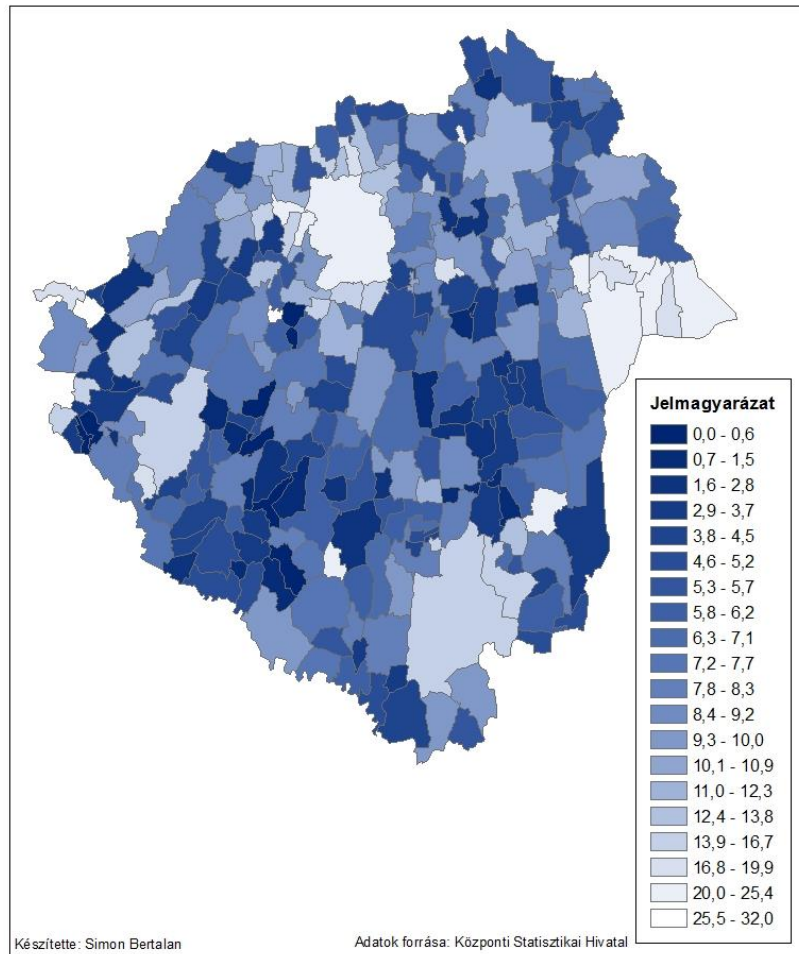
3. ábra: A vándorlási különbözet mértéke százalékban mérve Zala megye településeinél a 2001-2011 közötti periódusban (Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján szerk. Simon B.)

Zala megye számos területén az analfabetizmus mutatóját sajnálatos módon még nem sikerült nullára csökkenteni. A 2%-ot meghaladó értékekkel rendelkező települések legnagyobb gócai Közép-Zalában és Letenye környezetében fekszenek, valamint egy enyhébb sáv a Nagykanizsa-Zalaszentgrót vonalon is kirajzolódik. Figyelemre méltó összefüggés az, hogy az említett térségekben a roma származásúak aránya a lakónépességhez mérve jelentős, míg az ezen kívül esőkben jóval mérsékeltebb (4. ábra). A mutatók alakulásában közrejátszik a rossz szülői magatartás, mert a gyermekeket gyakran óvodába sem íratják be az általános iskolát megelőzően. Későbbi közösségbe való integrálásuk így módon nehézkessé válik. Ezek a családok hátrányos helyzetűek, három vagy annál több gyerekesek, szerény pénzügyi háttérrel, így nem jut megfelelő mennyiségű pénz a beiskolázásra, amelynek egyenes következménye az alacsony iskolázottsági mutatók romlásának.

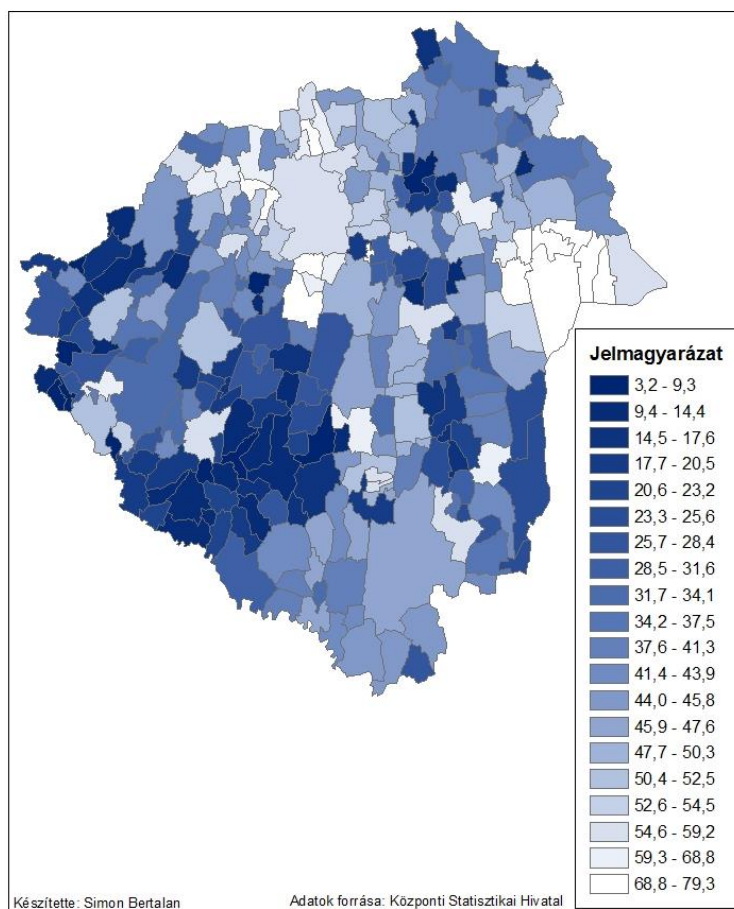
4. ábra: A 10 évnél idősebb, osztállyal nem rendelkező személyek és a roma származásúak lakónépességhez viszonyított arányának összefüggései 2011-ben Zala megyében (Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján szerk. Simon B.)

A diplomások arányának térképre vetítése erősen mozaikos struktúrájú Zala megyét ábrázol. A tudás négy területen koncentrálódik: Zalaegerszeg és agglomerációja, Balaton parti települések, Nagykanizsa és északkeleti szomszédjai és Lenti (5. ábra). Az ezeken kívül eső településeken a felsőoktatásban végzett 25 éven felüliek aránya 10% alá szorult. A vegyes szerkezeti kép több tényező forrása. Számottevő szerepe van az általános iskolák meglétének és a közös önkormányzati központoknak, hiszen mindkettő munkalehetőséget nyújt a helyben élő diplomásoknak. Ez megbontja a belső periféria homogenitását, mert Söjtör és Zalaszentbalázs egy magasabb vonzáskörzeti funkciókat magában hordozó mikrocentrum, felsőoktatási szintű képzettséget igénylő munkaerő-piaci helyekkel.

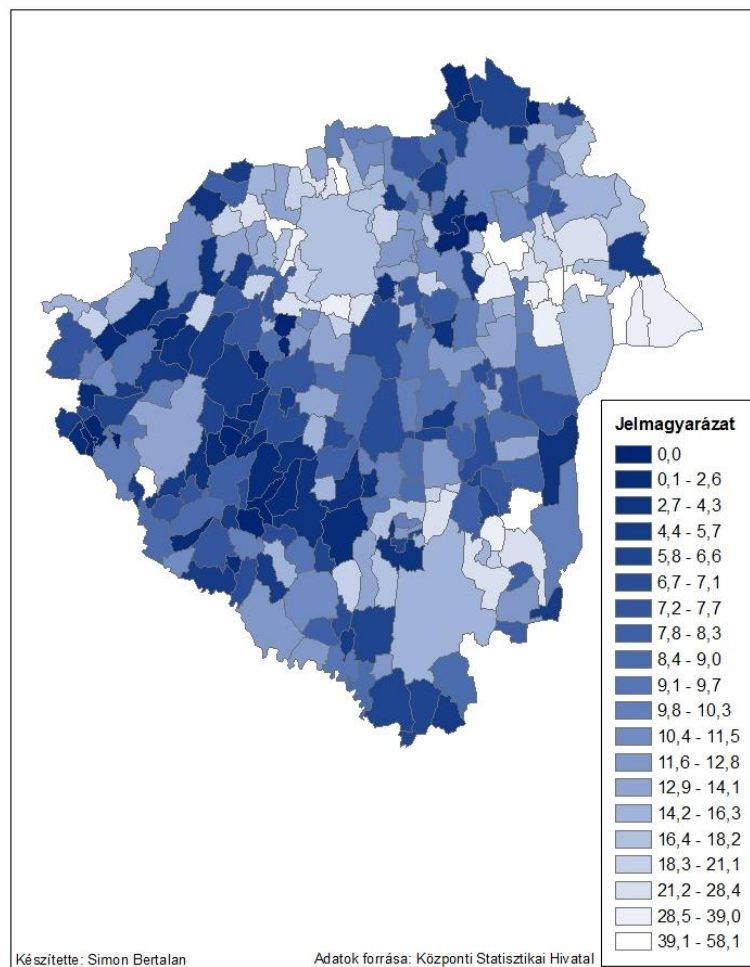
5. ábra: A 25 évnél idősebb felsőoktatásban végzettek aránya a lakónépességhez viszonyítva 2011-ben Zala megyében (Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján szerk. Simon B.)

A vándorlási statisztikai összefüggéseknél leírtakat egyértelműen bizonyítja a lakások infrastrukturális ellátottsága. A két térkép ennek függvényében egyezéseket mutat, bár az alábbi, a lakások összkomfortosságának arányát településenként tematizáló élesebb határvonalakat ábrázol. Jól kivehető a Zalaegerszeg-Nagykanizsa és Zalaegerszeg-Balaton tengely 50%-ot meghaladó aránya, amely a megyei jogú városokból kiinduló infrastrukturális fejlődés pályája. Ebből az irányból a leginkább kimaradt terület a Söjtör-Oltár- Letenye-Lenti négyszög, ahol a problémát nem kizárólag a szennyvízelvezető-hálózat kiépítése, hanem a vezetékes víz minden háztartásba való bevezetése is jelenti (6. ábra). Így nem ritka a települések sorában a 60% alatti komfortosság sem.

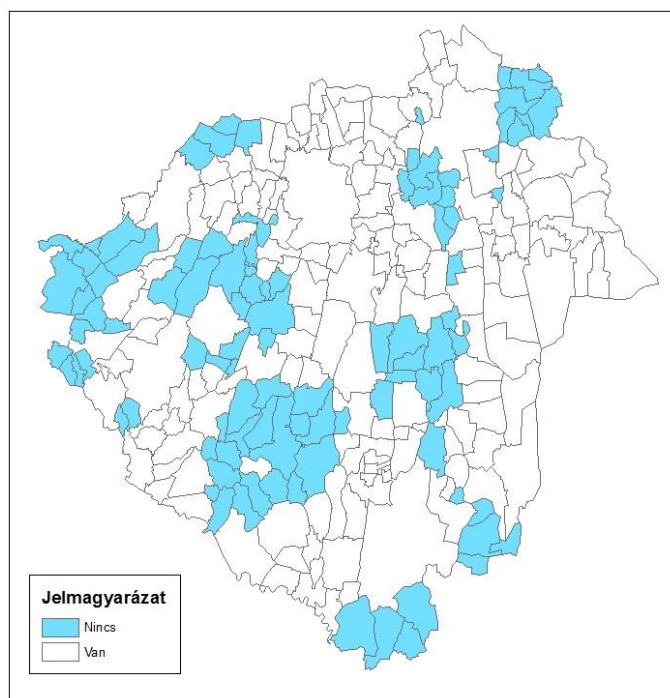
6. ábra: Az összkomfortos lakások aránya 2011-ben Zala megyében (Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján szerk. Simon B.)

A komfortosság arányjavulásának elmaradása egyenes következménye annak, hogy a területen nincs elegendő magántőke a lakások felújításához vagy újak építéséhez. Gyakran az igény sincs meg a modernizálásra, a helyiek megelégednek az addigi szerény életkörülményekkel, amelyben előtte éltek. A magántulajdoni modernizálást a belső és külső periferián a közműhálózat kiépítetlensége szintén akadályozza, amely gátat szab a komoly gazdasági szereplők, innovatív cégek és a fiatalok letelepedése előtt. A helyben maradt szenilis korösszetételű népességnek nem érdeke az infrastrukturális fejlődés, ezáltal a települések negatív spirálpályára kerülnek. A megújulás hiánya a délnyugati, magyarországi határszéltől 30-40km-re a legintenzívebb (7. ábra). Itt a legutóbbi két évszámllási periódus között épült lakások aránya nem éri el az 5%-ot.

7. ábra: Az 1990 és 2011 között épült lakások aránya 2011-ben Zala megyében (Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján szerk. Simon B.)

Szintén hiányosságokat tapasztalhatunk a szennyvízhálózat kiépítésénél, mert ugyan Zalaegerszeg felől Pusztaszentlászlóiig, Nagykanizsa irányából pedig Hahótig elkészült a rendszer, de ettől a vonaltól keletre és nyugatra nem (8. ábra). A hálózat terjedése napjainkban is intenzíven halad a nagyobb városok irányából és már csak kisebb összefüggő kis- és törpefalvakból álló egységek maradtak, illetve azok a területek, amelyek központja egy gyengébb város (Letenye, Lenti). A belvízveszélyes jelleg és a kedvezőtlen vízgazdálkodású talajok okán ezek csatornázása elengedhetetlen. Itt egészen gyengén rajzolódik már ki a belső periféria, éppen az említett infrastrukturális fejlesztések miatt, mert lényegesen lecsökkentette annak átmérőjét. A hálózatra nem kapcsolt településeknél a kis népsűrűség kifejezetten megnöveli a beruházások költségét. Emellett a hálózati központoktól való nagy távolságok és a gyenge vízhálózati közművesítés elejét veszi a terjeszkedésnek.

8. ábra: Szennyvízhálózat kiépítettsége 2014-ben Zala megyében (KSH és DZVIZ adatok alapján szerk. Simon B.)

Az elemzés során beigazolódott az előzetes felvetés, miszerint Zala megye centrális pozíciójában egy belső periféria található. A periféria jellegzetessége, hogy a Zalaegerszeg-Nagykanizsa vonalban infrastrukturálisan kevésbé fejletlen, mint a tőle keletre és nyugatra fekvő része. Az utóbbi fele határos a Letenye és Lenti közti külső perifériával. Ez a határvonal precízebben sávnak nevezhető, ahol a települések részben a határmentiség miatt kerültek hátrányos helyzetbe és közben a gyenge belső kapcsolatrendszerük is hátráltatja.

A továbbiakban célom a belső perifériának egy olyan részét elemezni komplex módon, melynek problémái nem a határ menti fekvésből adódnak. Vizsgálatom elemeként négy települést választottam, amelyek közigazgatásilag járáshatáron helyezkednek el. Három település: Söjtör, Pusztaszentlászló és Pusztamagyaród egy kapcsolati háló tagjai, míg a negyedik csak szomszédos velük, de már egy másik vonzáskörzet tagja. Ez lesz a kontrolltelepülés, amellyel bizonyítható, hogy a településeknél jelentkező problémák nem külön-külön utat jártak be, hanem egy rendszer egészeként alkotják a perifériát.

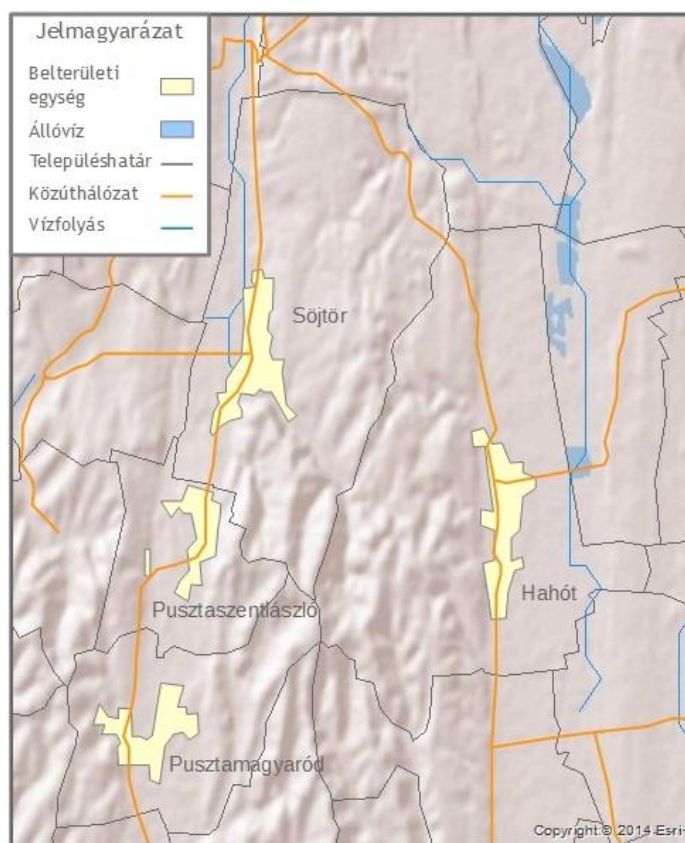
Korlátozott természeti tényezők

Földtani szempontból lényeges kihangsúlyozni, hogy az alsó-pannon homok és homokkő rétegekben kitermelhető mennyiségű szénhidrogéneket találtak az 1930-as évek

végén. A kitermelés a II. világháború alatt érte el a legnagyobb intenzitást Pusztaszentlászlón és Söjtörön. Ezzel szoros összefüggésben, a köztrétegekben némely fúrásból termálvizet tört a felszínre Pusztaszentlászlón, erre a későbbiekben fürdőkomplexum települt.

Geomorfológiailag kifejezetten tagolt domborzat jellemzi a tájat a feltöltött patak völgyek sík térszíneit leszámítva, ahol a települések egyutcás jelleggel, rövid mellékutakkal fejlődtek ki. A települések belterületei és az azokat összekötő infrastrukturális úthálózat a völgytalpakon jött létre (9. ábra). A magas reliefenergiájú Söjtöri-hát akadályt képez a mezőgazdasági művelés lehetőségei előtt, ennek ellenére néhol a magas lejtőszögű területeket is művelésbe fogják, amely az erózió mértékét növeli.

A terület mérsékelt hűvös és mérsékelt nedves éghajlatú, az évi középhőmérséklete átlagosan alacsonyabb az országosnál, mindössze 9,5 °C. A mezőgazdaság szempontjából alapvető fagymentes időszak 185-190 napos. A csapadékmennyiség meghaladja az országos átlagot, 740-770 mm között alakul. Az uralkodó szélirányt többségében a meridionális völgyek fekvése határozza meg, így a leggyakrabban északi. Az éghajlati elemek komplex hatása és a domborzat tagoltsága az erdőgazdálkodás számára optimális (Dövényi Z. 2010).

9. ábra: Söjtör, Hahót, Pusztaszentlászló és Pusztamagyaród belterületi egységeinek, közúthálózatának elhelyezkedése a domborzati viszonyokhoz képest

A Felső-Válicka és a Principális-csatorna vize határként fogja körül a területet. Átlagos vízhozamuk alacsony, tavaszi hóolvadás, nyár eleji csapadékmaximum és villámárvizek esetén könnyedén kilépnek medrükből, hordalékukat szétterítve a művelésbe vont szántóföldeken. A gyakori talajvíz-telítettség belvízveszélyes állapotokat idéz elő.

Kedvezőtlen történelmi-közigazgatási folyamatok

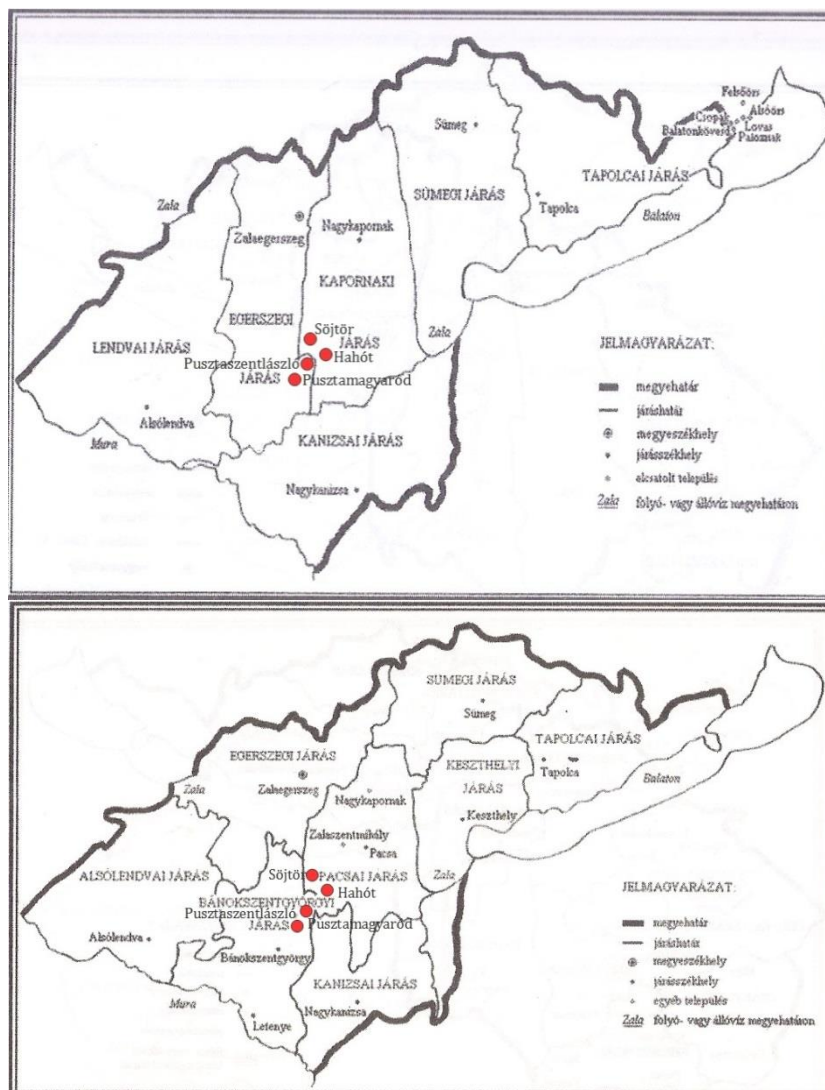
Ferenczy Gábor állásfoglalása, miszerint a területbeosztás közigazgatási alapon jelentős hatást gyakorol a társadalmi és gazdasági térstruktúrára, amely akár eszközként is funkcionálhat a mindenkori hatalom javára (Ferenczy G. 2002). A vizsgálati keretet az első írásos emlékek 1009-re datálják, amikor a terület Colon néven volt közigazgatási egység. A feltételezések szerint Colont már Szent László korában felváltotta a zalavári várispánság, amely Zalát, mint vármegyét fogta össze egy egységbe (Jeney A.-Tóth Á. 1996). Településeinket első említéseik idején már Zalavárhoz tartozónak tulajdonították.

A török hódoltság ideje alatt a korábbi megyerendszert felszámolták, majd az oszmán uralkodók sajátos közigazgatási struktúrát hoztak létre. A támadások, portyázások határa itt húzódott, amit Pusztamagyaród teljes elnéptelenedése is bizonyít. A hódítások következményeként Zala vármegyét egyesítették Somoggal. Ez az állapot 1596-tól egészen 1715-ig állt fenn (Jeney A.-Tóth Á. 1996).

A török kiűzése után a legjelentősebb cél a közigazgatási rendszer helyretétele és az igazgatás megszervezése vált. Gátat szabott a fokozatos fejlődésnek II. József intézkedése, aki a francia felvilágosodás térszemléletét próbálta az Osztrák-Magyar-Monarchia területén kiépíteni. Megszüntette a nemesi vármegyék autonómiáját, ezzel a központi hatalom érdekeit helyezte az ésszerűség elé (Hajdú Z. 2001). A térfelosztás kifejezetten irracionális hatást keltett Zala területén a Zágrábi kerülethez csatolással. A reform széleskörű tiltakozásokkal és ellenállásokkal tűzdelve sikertelenségbe torkollott. A megyei szintek alá pozícionált járási rendszer irracionális szerkezete a fejlődő településrendszer és területi munkamegosztás akadályozójává lépett elő (Mohos M. 2002).

Az elbukott 1848-49-es szabadságharcot követően a győztes császári vezetők újra megpróbálkoztak a korábbiakban már megbukott, centralizáció vezérelte közigazgatás-reformokkal. A Magyar Királyságot öt kormányterületre osztották fel, amelyek alatt megyei és járási szintek kaptak helyet az önkormányzatiság intézménye nélkül (Hajdú Z. 2001). Bach Sándor radikális közigazgatási beosztása Zalát a Soproni kerület részeként legitimálta. A

járási szinten való átszervezések később településeink életében is meghatározóvá váltak, hisz a korban alakult meg a nagykanizsai járás (10. ábra).

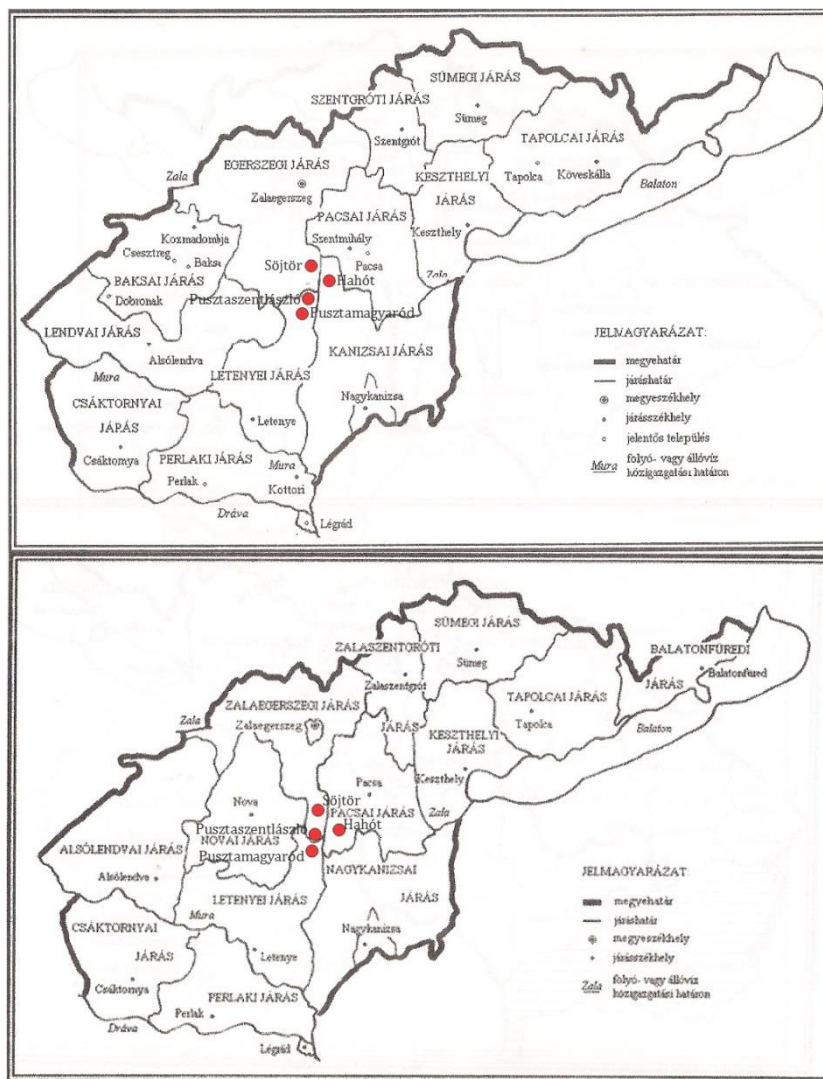
10. ábra: Településeink elhelyezkedése 1850 és 1853 között, valamint 1854 és 1860 között Zala megye közigazgatásában (térkép forrása: Ferenczy G. alaptérképe alapján szerk. Simon B.)

Az 1854-es átszervezéskor felállították a vizsgálatunkban releváns Bánokszentgyörgyi járást, amelynek már optimálisabb volt a vonzáskörzeti lefedése, viszont gyengébb a centruma. Ekkor a járás északi határterületén feküdt Pustaszentlászló és Pusztamagyaród. Később a járásközpont Letenyéhez került, amelyhez már csak Pusztamagyaród tartozott. Az említett Kanizsai járás megjelenése egy méretes szeletet szakított ki az észak-déli fekvésű Kapornaki járás területéből, majd későbbi átszervezések során Pacsa kapta a járásközponti rangot. Ennek délnyugati határában terült el Alsó- és Felső-Hahót, valamint Söjtör.

A diktatorizált közigazgatási rendszer a kiegyezéssel megszűnt és megteremtette a történelmi Magyarország belső struktúrájának konszolidációját (Hajdú Z. 2001). Ezzel a lépéssel visszaállítódott a forradalom előtti közigazgatási szisztéma. Az 1870-es közigazgatási törvény szabályozta a területi és városi törvényhatóságok jogállását, feladatait és belső szervezeti rendjét. Mivel a járások továbbra sem vonzáskörzeti elvek alapján kerültek megállapításra, szükség volt a megreformálásukra (Ferenczy G. 2002). A járásbeosztás pontosan tükrözte a mai viszonyokat, Söjtört és Pusztaszentlászlót a Zalaegerszegi járáshoz, Hahót a Nagykanizsai járáshoz és Pusztamagyaródot a Letenyei járáshoz csatolták.

A korábbi rendszerekhez képest ésszerű vonzáskörzeti felosztás készült, mivel sem Hahótnak, sem Söjtörnek nem volt soha gravitációs központja Pacsa. Az 1871-es községi törvényben foglaltak szerint a falvaink kisközségi státuszt kaptak és mindössze Söjtör, valamint Pusztamagyaród volt körjegyzői székhely. Körjegyzőségben Pusztamagyaród 1900 körül Szentpéterföldével állt együtt, de igazán jelentős kapcsolatot a szomszédos Szentlislóval hozott létre, amelyet egészen 1950-ig fenntartott. Söjtör 1895-től 1950-ig Pusztaszentlászlónak és Pusztadericsnek is körjegyzőségi székhelye volt. A kialakított járási rendszer azonban rengeteg aránytalanságot hordozott magában társadalmi, gazdasági, népességi szempontból. A legnagyobb problémát a Zalaegerszegi járás túlméretezése jelentette (Ferenczy G. 2002). Az 1886-os községi törvénnyel leszűkítették az önkormányzatok mozgásterét, amely egyértelmű országos, megyei és járási szintű decentralizációt fogalmazott meg. Az első világháború előtti legmeghatározóbb változás Hahót Pacsai járáshoz való ismételt kapcsolása, illetve a korábbi Alsó- és Felső-Hahót települések egységgé kovácsolása volt (*II. ábra*). A Pacsai járás funkcionálisan hasonlított a korszakban létrehozott novaihoz. Belső kohéziója rendkívül hiányos volt, köszönhetően Zalaegerszeg és Nagykanizsa városok vonzáskörzeti rendszerben elfoglalt helyétől.

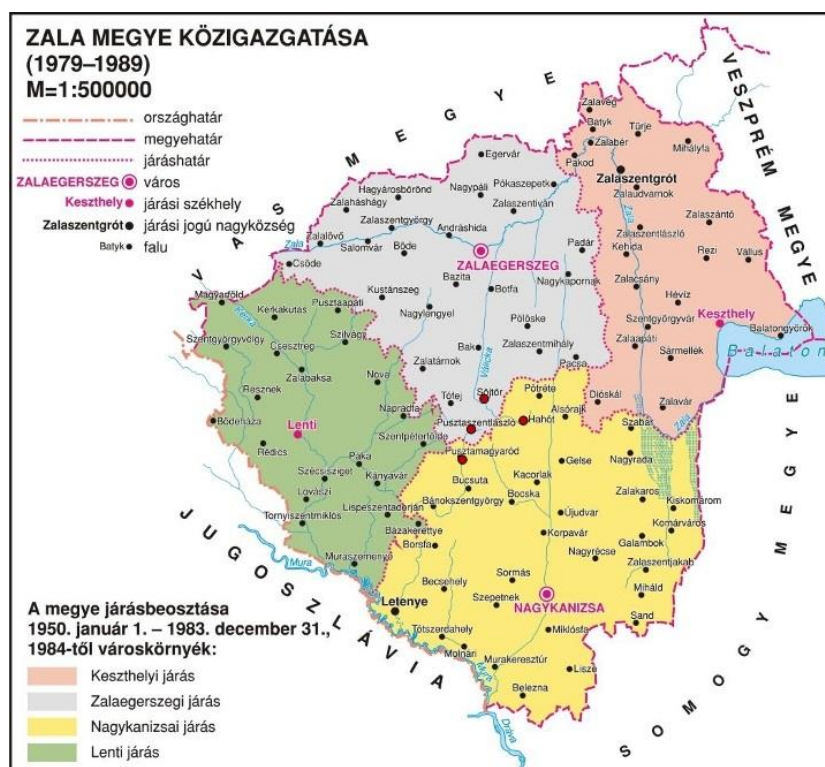
A második világháború lezárását követő koalíciós időszak a helyreállítás jegyében telt, már nem tradíciókon alapuló térformátumokra építették, hanem a népesség szükségleteinek, a gazdasági piacok megközelíthetőségének, a földrajzi és közlekedési szempontok figyelembe vételével (Mohos M 2002). A racionális elméletet követve az államszocializmus kezdetén kicsúcsosodó megyehatár-változások tömege indult meg Zala megyében. Zala megyétől Veszprém megyéhez csatolták a Tapolcai, Sümegi és Keszthelyi járásokat, viszont Vas megyétől megkapta az Egervári körjegyzőséget, valamint Somogytól a Surdi körjegyzőséget.

11. ábra: Településeink elhelyezkedése 1872 és 1877 között, valamint az I. világháború idején Zala megye közigazgatásában (térkép forrása: Ferenczy G. alaptérképe alapján szerk. Simon B.)

A járási rendszer reformja nem akart egy új struktúrát felállítani, de földrajzi, gazdasági, közlekedési értelemben legitim központokat kívánt alkotni (Mohos M. 2002). Jó példa erre Hahót Nagykanizsa alá kerülése 1950-től. A járásrendezést követően Zala megyében öt járást jelöltek ki, de a járási centrumok egytől egyig a megyehatár közelében húzódtak. A járáshatárok találkozása így a városhiányos övezeti jellege mellett egyben belső perifériát is alkotott (Ferenczy G. 2002).

urbanizáció miatt a területi fejlődést ezek a komplex vonzáskörzetek hozhatják el (Ferenczy G. 2002).

13. ábra: Településeink elhelyezkedése 1979 és 1989 között Zala megye közigazgatásában (térkép forrása: zaol.hu térképe alapján szerk. Simon B.)

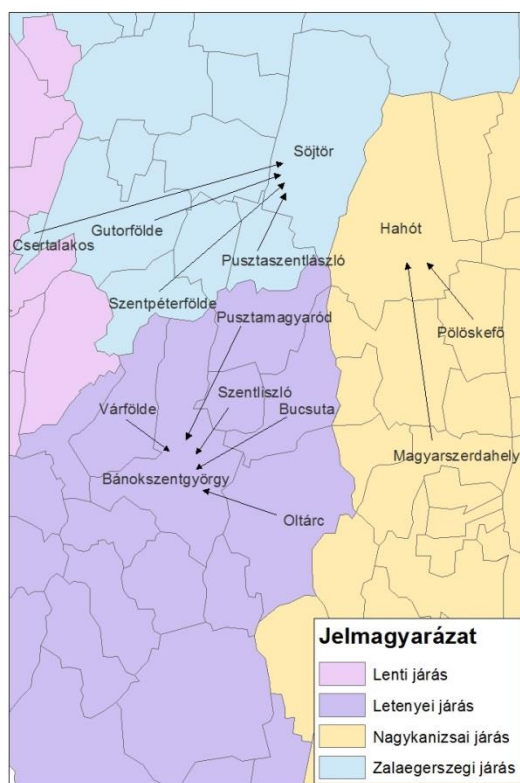
A rendszerváltás megvalósulásával az alapvetően tanácsrendszeri szisztémát az önkormányzatiság váltotta fel, ahogy az egypártrendszert a többpárti politika. Az alá- és fölérendeltségi viszony szintén megszűnt az önkormányzatok között. Az önkormányzatok jelentős szerepköröket kaptak, viszont ehhez nem minden esetben volt elegendő forrásuk. A megyék területi- és népességstruktúrájában nem következett be gyökeres változás. A korábbi városkörnyéki társulások rövidéletűnek bizonyultak 1990-es megszűnésükkel.

A közös tanácsok közül egy sem maradt fenn a rendszerváltást követően. Viszont az önkormányzati törvény lehetőséget adott a települések közötti társulások létesülésére, az alulról jövő szerveződésekre. A törvényt kihasználva, 1991-ben Pusztamagyaród a történelmi hagyományokat és a racionalizmust figyelembe véve közös körjegyzőséget alakított ki Szentliszlóval és Bucsutával. Később, 2013-tól, Pusztamagyaród már a bánokszentgyörgyi közös önkormányzati székhelyhez tartozik (14. ábra). Söjtör közös önkormányzati központhoz 2011-ben Pusztaszentlászló, majd 2013-ban Csertalajos, Gutorfölde és Szentpéterfölde társult. Érdekes, hogy az utóbbi három település nem határos Söjtörrel.

Hahót 2008-ban alkotott közös önkormányzatot Pölöskefővel, majd 2013-tól Magyarszerdahellyel.

A statisztikai folyamatok mérésére a Központi Statisztikai Hivatal létrehozta a kistérségek térkategóriáját, amelyeket később terület- és településfejlesztési célokkal vértettek fel. Az összehangolt fejlesztéspolitikát testesíti meg a területfejlesztési önkormányzati társulások létrejötte is. A járási rendszer 2013-as újbóli kijelölése a statisztikai kistérségek közigazgatási szerepét átvette, de azok továbbra is létező, fejlesztéspolitikai tartalommal felruházott egységek.

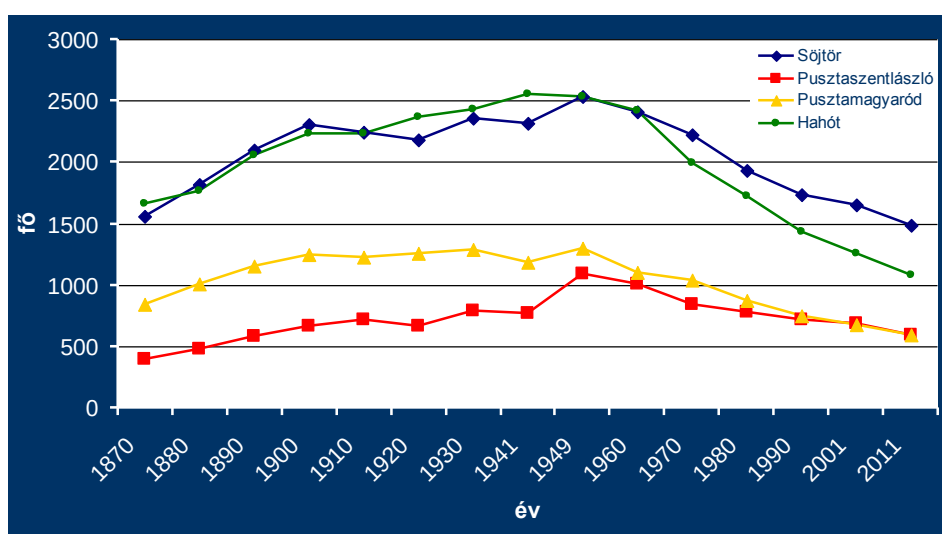
Összességében jól megfigyelhető a járáshatár menti fekvés kedvezőtlen kiéleződése, amely mintegy falként jelenik meg a Söjtöri-hát vonalában. A határ kialakulásában az orográfiai tényező mellett a történelmi hagyományok, az infrastruktúra, gazdasági és társadalmi kapcsolatrendszer hiánya éppúgy szerepet játszik, mint az ellentétes irányú vonzáskörzeti hatás. Jelen esetben létezik egy másik elhatárolódás. A különbség, amely a Pusztamagyaród- Pusztaszentlászló vonalat meghúzza, Pusztamagyaród gazdasági és infrastrukturális elmaradottságából következik.

14. ábra: Söjtör, Hahót és Bánokszentgyörgy központú közös hivatalokban részt vevő települések elhelyezkedése a Zala megyei járási beosztásban 2013-ban (szerk. Simon B.)

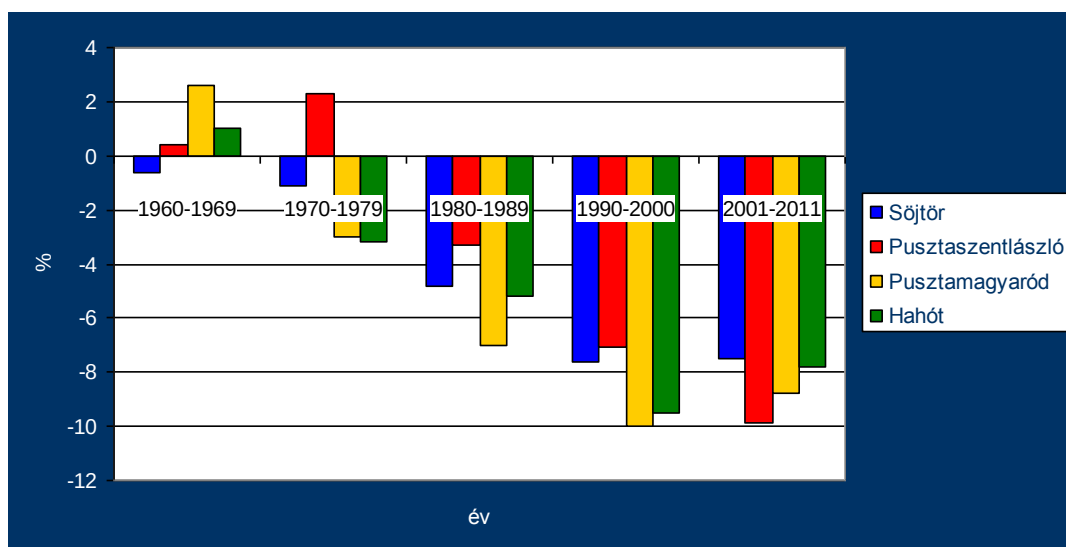
Potenciál nélküli demográfia

A négy település a 1870 és 1900 közötti ciklusban határozott népesség-növekedést produkált, ez megközelítőleg 2000 főt jelentett (13. ábra). A változás eltéréseket tükröz településekre bontva: ez Hahótnál 11 %, Söjtör és Pusztamagyaród esetében 16 %, Pusztaszentlászlónál pedig 22 %. A következő 50 év vegyes népességdinamikai időszakokat hozott, de összességében véve relatív gyarapodásról beszélhetünk. A világháborúk különböző mértékben befolyásolták a népességszámok alakulását: amíg Hahótnál stagnálás mutatható ki a két ciklus alatt, addig Söjtör és Pusztaszentlászló esetében népességveszteség tükröződik, amelyben komoly szerepet játszott a zsidók deportálása. Pusztamagyaród mellé felzárkózott Pusztaszentlászló, amely 1900-tól 1949-ig megközelítőleg 300 fővel gyarapodott, főként a világháborúk utáni „baby boom” és a folyamatos infrastrukturális fejlődés következményeként. Az utóbbi oka az 1942-ben megtelepedett kőolaj-bányászat, amely nem kizárólag kvalitatív módon lendített Pusztaszentlászlón és Söjtörön, hanem kvantitatív értékeiben is.

13. ábra: A népesség alakulása 1870 és 2011 között a vizsgált településeken (KSH adatok alapján szerk. Simon B.)

A népességszám változásainak részletezésére szolgál az alábbi ábra, amely egyes népszámlálások közötti periódusok természetes szaporodásának alakulását prezentálja (14. ábra). A korfákhoz hasonlóan ez a statisztikai ábrázolási módszer is hűen tükrözi a kor nemzeti népesedéspolitikai intézkedéseit helyi sajátosságokkal vegyítve. Az ábrán az 1960-as évektől mutattam be a változásokat a Központi Statisztikai Hivatal adatainak segítségével egészen 2011-ig.

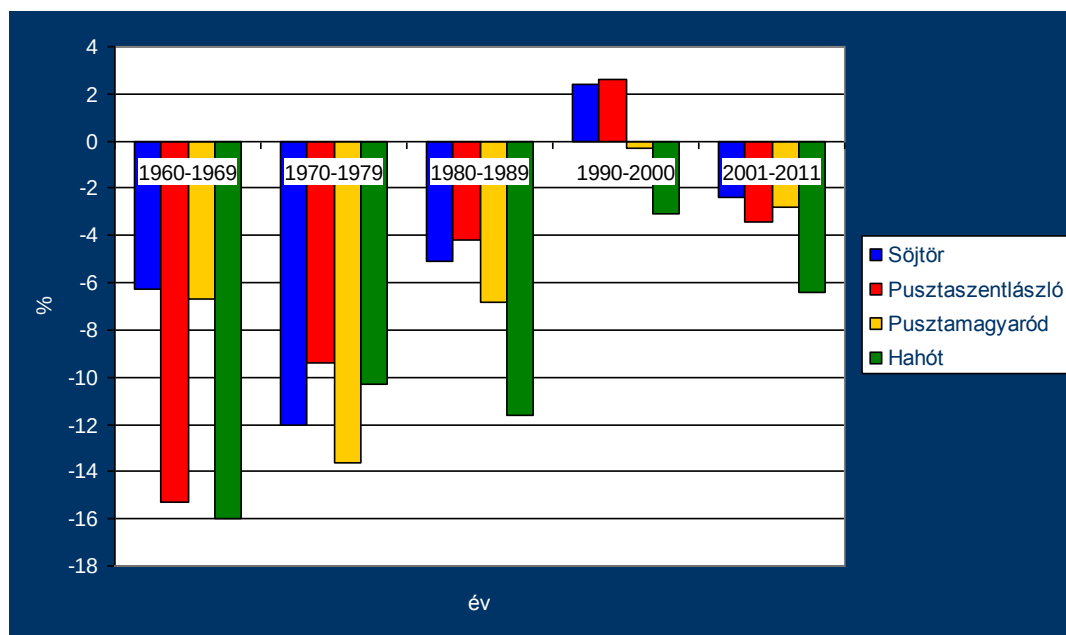

14. ábra: Természetes szaporodás alakulása 1960 és 2011 között a vizsgált településeken (KSH adatok alapján szerk. Simon B.)

Az 1960-as évek adatai szemléltetik az utolsó pozitív népesedés-statisztikai momentumot: a GYES 1967-es bevezetése valamelyest szinten tartotta a természetes szaporodást, amely évente átlagosan 1-2‰-es növekedést indukált. Az intézkedés évtizedes távlatban nagyarányú, meredek eredményes időszakot hozott országszerte, amely átmeneti termékenység-emelkedéssel járt (Tárkányi Á. 1999). A népesedéspolitikai intézkedések tovább folytatódtak: az 1970-es években a szociálpolitika került bevezetésre, de ez már nem érte el a kívánt eredményt. Az okok között az is eredeztethető, hogy a GYES-nek betudható népességmaximumot követő periódusban kevesebben vállaltak gyermeket. Pusztaszentlászló tudott egyedül pozitív, 2‰-os arányt felmutatni az évtizedben. Ez a településre költözött MAORT szakmunkások pozitív családtervezésének és a korszakban általánossá váló jólétnek volt köszönhető. A települések közül itt volt a legalacsonyabb a halálozási ráta évi -11‰-kel. A Ratkó-korszak unokáinak megszületése által az évtized fordulóján a születési arányszám stabilizálódott évi átlagban 12‰-kel. A gond a szenilis korstruktúrájává alakuló népesség miatt alakult ki, mert a nagyobb arányú öregkorú réteg nagyobb halálozási rátát okozott. Ezáltal a halálozási ráta az 1980-as évektől folyamatos emelkedésbe kezdett és az 1990-es évekig 15-17%-a halálozott el a falvaknak, ellenben a születési arányszám ugyanebben az intervallumban csak 9-12‰-os volt. A rendszerváltást követően abszolút mélypontra zuhant Pusztamagyaród, Hahót és Söjtör demográfiai helyzete is. A problémát nem kifejezetten az élveszületések csökkenése okozta. A halálozási mutató az 1990-es években évente -17-22‰-es negatívumot ért el, amelynek következtében -7--10%-kal csökkent a települések lakossága csak az évtized során. Ahogy a grafikon mutatja a 2000-es években ez az arány nem

mérséklődött, mert a halálozások aránya ugyan visszaesett, de ezzel párhuzamosan a születéseké is.

A településeink kevés kivételes időszakon kívül a vándorlási statisztikák terén negatív egyenleget tudhatnak maguk mögött az utóbbi 50 évben. Különösen igaz ez a szocializmus érájára (15. ábra). A hátrányos folyamatokat a települések osztályba sorolásának következményeként eredeztethetjük a faluritkítás ideológiájával egyetemben (Beluszky P. 2003). Az 1951-es településhálózat-fejlesztési koncepcióban a településeink egyértelműen a III/A kategóriába tartoztak, tehát helyi szükségleteiket önállóan láthatták el és fejleszthetők voltak (Beluszky P. 2003). De ez nem jelentett annyi beruházásra kapott pénzt, amellyel csökkenthették volna a Zalaegerszeg és Nagykanizsa iparosodó városokkal szembeni hátrányt és ráutaltságot. Ez városokba irányuló migrációt indukált, továbbá a kor tömegközlekedési hiányosságai és az említett megyei jogú városoktól való nagy távolság (25-35km) sem segítette a munkaerő helyben maradását. Az ezzel párosuló városhiányosság a terület elnéptelenedését még inkább fokozta. Az 1960-as években ilyen előzmények után Hahót és Pusztaszentlászló népességének 15%-át veszítette el.

15. ábra: Vándorlási különbség 1960 és 2011 között a vizsgált településeken (KSH adatok alapján szerk. Simon B.)

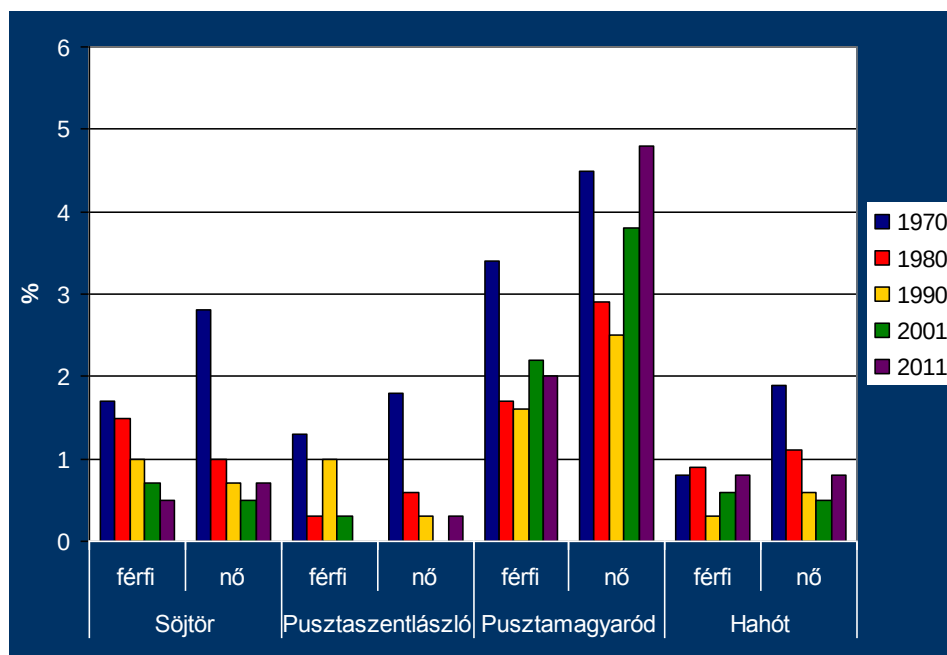
A négy község egytől egyig járáshatáron helyezkedett el, városhiányos övezetben, ráadásul kevés fejlesztési tőkét kapott Zala megyétől. A városiasodás modernizáló jellege széles néprétegeket csábított el a településeinkről, amelyek ekkor már Pusztamagyaródot és Söjtört is erősen sújtották. Az 1970-es évtized alatt településenként -10--13% vándorlási

különbözet jelentkezett. Az 1980-as évekre Hahót kivételével ez az arány 5%-kal mérséklődött. Ennek gazdaságpolitikai oka, hogy a tanácsok 1985-től már fejkvótára is kaptak támogatást és Magyarországon először megindult a hátrányos helyzetű térségek fejlesztése (Beluszky P. 2003).

Az 1990. évi önkormányzati törvény csökkentette a megyék hatáskörét és egylépcsőssé tette a rendszert a korábbiakhoz képest (Beluszky P. - Sikos T. 2007). A piacgazdaságra történő átállás megadta az önálló gazdálkodásra való lehetőséget minden önkormányzat számára. Az önállóság, a vállalkozási lehetőségek és a piaci verseny részleges javulást hoztak az elvándorlás terén. Az alábbi összetevők komplex hatása tükrözi a négy település piacképességét. Az elvándorlás csökkenését az öregedési index növekedése, az idősök össznépességbeli arányának emelkedése magyarázza. Az elvándorlást a rendszerváltást követően csak Pusztaszentlászló és Söjtör volt képes visszafordítani. Ennek igen egyszerű indoka az, hogy a térség továbbra is városhiányos övezet és egyes szolgáltatásokért a lakosoknak 25-35 km-t kell utazniuk. A 2000-es évek már ismét borúlátó vándorlási mutatókat hozott. A legnagyobb mértékben Hahót népessége fogyatkozott meg az iskola megszűnésének következtében.

Az analfabetizmus bemutatására ábrázolt grafikonom illusztrálja azon 7 évesnél idősebb személyek arányát a település lakónépességéhez viszonyítva, akik egy osztályt sem végeztek el (16. ábra). Söjtör, Pusztaszentlászló és Hahót azonos pályát jártak be az utóbbi 41 év során, a szocialista berendezkedés alatt 1,5% és 2,5% között mozgott az analfabéták száma, míg Pusztamagyaródon ez az adat 3,5% és 4,5% volt. A különbség a foglalkoztatási szerkezet adatai között keresendő, ahol kirajzolódik a mezőgazdasági foglalkoztatás magas rátája, amely ekkor Pusztamagyaródon a legmagasabb 71,1%-kal. A mezőgazdaságban elhelyezkedőknek, az idénymunkát végzőknek sokszor nem volt érdeke az iskolába járás, ebben szüleik sem támogatták őket, akiknek a gazdaság továbböröklése és folyamatossága volt az érdeke. A boldoguláshoz elegendőnek számított a mezőgazdasági ismeretek és technikák elsajátítása. Különösen kiéleződött ez a helyzet a pusztáknál, amely napjainkra is átöröklődött. A nők arányaiban magasabb szeletet hasítottak ki az analfabetizmusból, mivel őket nagyobb részben, 60-85%-ban foglalkoztatták a szántóföldeken. Ehhez hozzáadódott a korai gyermekszülés, valamint a háztartás vezetése, a ház körüli munkák elvégzése. A következő népszámlálás idején az adatok többségében felére csökkentek vissza, 1990-re pedig Pusztamagyaródon kívül már mindenhol, mindkét nemnél 1% alá tehető az analfabetizmus.

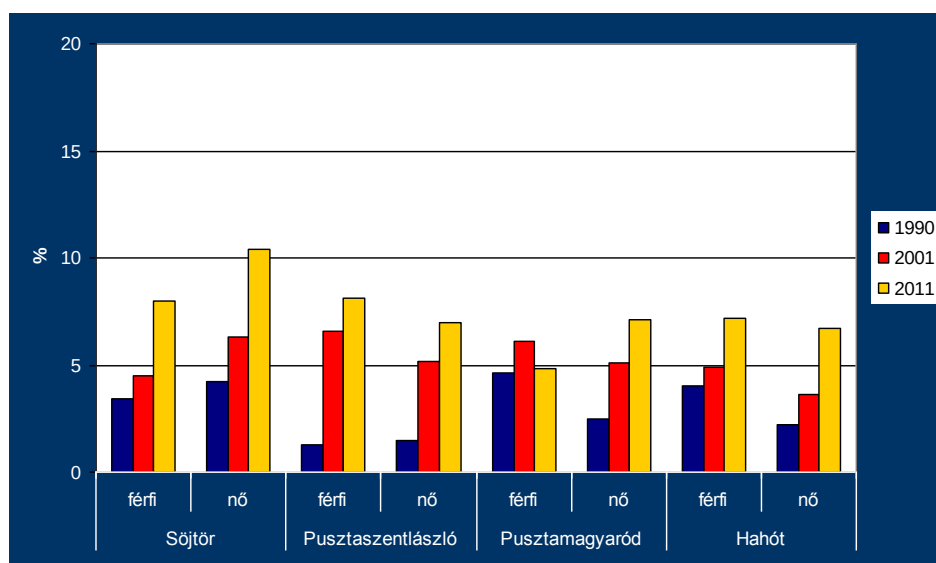
Az 1993. évi LXXIX. törvény szerint a tankötelezettség annak a tanévnek a végéig tart, amelyben a tanuló a tizenhatodik életévét betölti. Ezzel szemben Pusztamagyaródon 2001-re növekvő trendet vett fel az arányszám, amely kapcsolatban áll a roma nemzetiségű személyek számának növekedésével. 2006-ban Pusztamagyaród Község Önkormányzata szerint az óvodások összetételét tekintve 35% roma, 65% magyar nemzetiségű volt és az alapfokú intézményekbe járó gyermekek több mint 50%-a gyermekvédelmi támogatásban részesült. A gyermekek helyi óvodába járatása kiemelt fontosságú, hisz később a gyermeket az általános iskolába sem fogják beírni a szülők, illetve a gyermek iskola keretei között tartása már lehetetlenné válik, ezáltal statisztikailag növelve az általános iskolai osztállyal nem rendelkezők számát. A 2011-es pusztamagyaródi demográfiai adatok nyomasztóak, a nőknél abszolút maximum jelentkezik a 40 év statisztikai között, megközelítve az 5%-os analfabetizmust.

16. ábra: Egy osztállyal sem rendelkező 7 évnél idősebb személyek aránya a teljes népességből a vizsgált településeken 1970 és 2011 között (KSH adatok alapján szerk. Simon B.)

Egy településen a felsőoktatási oklevéllel rendelkező emberek meghatározzák annak jövőjét, arányuk megmutatja, tud-e fejlődési pályára állni a község. Fontos, hogy a település tudja helyben tartani ezeket a személyeket, amelyhez szükség van diplomát igénylő álláshelyek kialakítására, versenyképes bérekre és az őket alkalmazó vállalatok jelenlétére. A statisztikák árnyaltak, arányaiban 1990-ben Pusztaszentlászlón volt a legalacsonyabb a diplomások aránya, a másik három településen 1,5%-kal több volt (17. ábra). Nemek tekintetében csak Söjtörön jelentkezik nőtöbbség három év statisztikájában, illetve egy kirívó

esetben Pusztamagyaródon 2011-ben. Ennek magyarázata a két település általános iskolai oktatásában és önkormányzati dolgozói között keresendő.

17. ábra: Felsőoktatású oklevéllel rendelkező 25 évnél idősebb személyek aránya a teljes népességből a vizsgált településeken 1990 és 2011 között (KSH adatok alapján szerk. Simon B.)

Gazdasági árnyékhelyzet

A terület középkori gazdasága a Haholt nemzetség birtokaira vezethető vissza. Hahót, Söjtör és Pusztaszentlászló területén (Hóbor J. 1998) már a 13. században elkezdődött a mezőgazdasági termelés, ez főleg a búza és rozs termesztését jelentette. Az 1500-as évek az erdőirtás jelentős méreteket öltött, ezáltal a földesurak további szántóföldi területekhez jutottak. Az Oszmán Birodalom hódításai még elérték Zala megyének ezt a vidékét, gyakoriak voltak a fosztogatások és ez elvándorlást, egyes esetekben elnéptelenedést okozott.

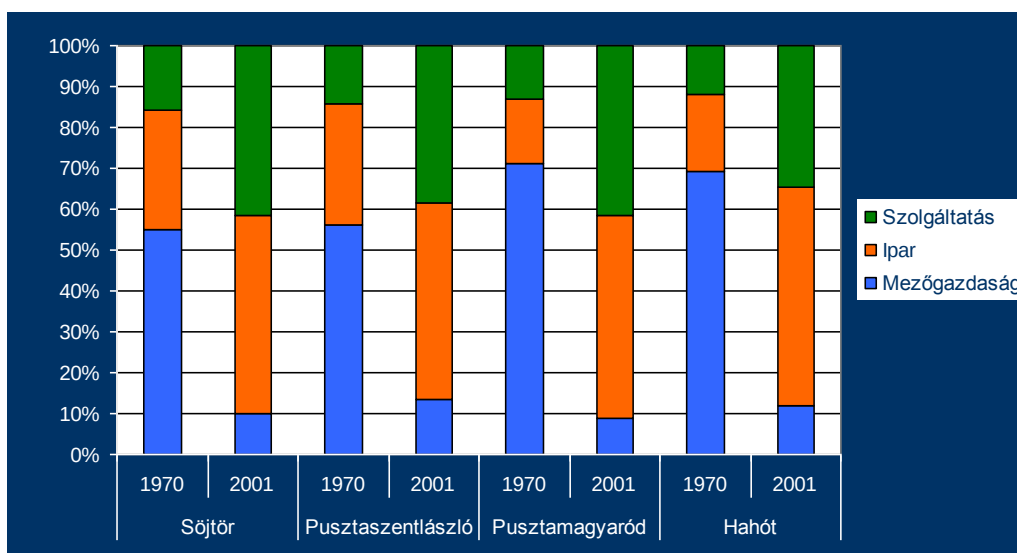
Az 1700-as évektől általánosan a kétnyomásos gazdálkodás hódított, amely a korban rendkívül elmaradottnak számított. A termesztett növények közül Pusztamagyaródon a kukorica, a kender és a len, Söjtörön a rozs és a búza volt a leggyakoribb. Tetemes szeletet hasított ki az erdőgazdálkodás a mezőgazdasági szektorból a 18. század elején. A terményeket rendszerint nem tudták eladni, mert a gazdáknak a zalaegerszegi vásárra kellett eljutniuk. Változást csak 1903-tól tapasztalunk, amikor a vásártartás jogát már Söjtör is megszerezte. Az 1930-as évek a vásár eléri maximumát és már nem csak kizárólag állatvásárként funkcionált, hanem kész ipari és kézműves termékekkel is kereskedtek (Buza P. 2000).

Söjtörön hamufőzők telepedtek meg, akik a Söjtöri hegyhát bükkfáit használták kalcium karbonát előállítására. Ezt az anyagot a 18. században Nyugat-Európába szállították, ahol

festék-, szappan- és salétrom-előállítás céljára hasznosították (Buza P. 2000). Az első világháború előtt a települések gazdasága, ha gyengén is, de felfelé araszolt, a szövetkezeti élet fejlődött. A második világháború teljes gazdasági átalakulást hozott magával, a termelés először szovjet exportra irányult nagyarányú beszolgáltatással. A kényszerszerűen kialakított termelőszövetkezetek sorsa hányattatott volt, többször feloszlottak és a gazdaságtalanság miatt egyesültek. Pusztaszentlászlón a szocialista időszak gazdasági aktivitását számottevően átalakította a MAORT kutatási tevékenysége, a foglalkoztatottak 70%-a a kőolajkút-fúrásoknál dolgozott.

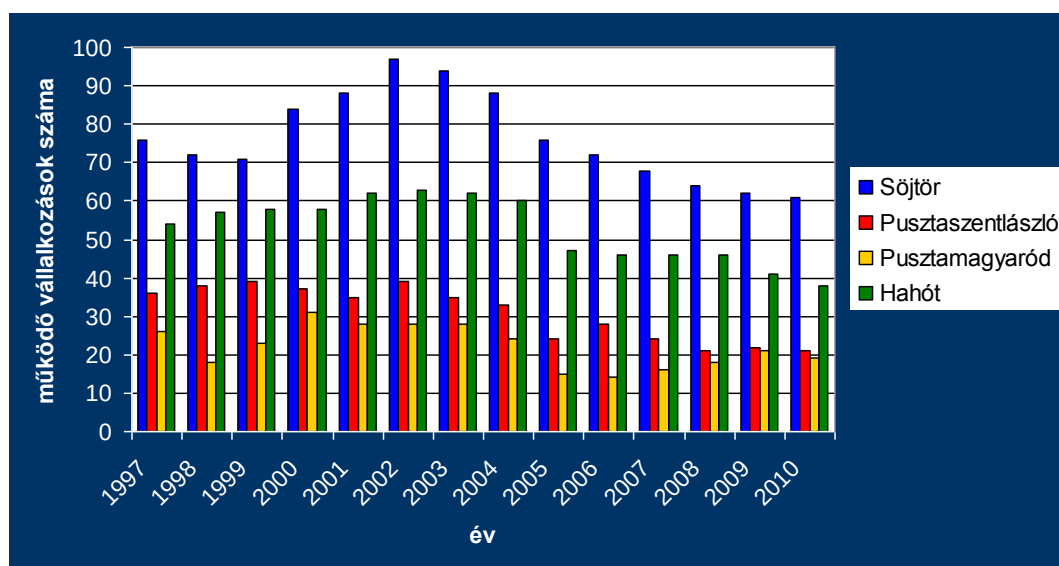
Pusztaszentlászlón és Söjtörön a feltárt szénhidrogénekre települt kitermelőbázis okozta ipari részesedés 30%-kal nagyobb a foglalkoztatottak körében, mint Pusztamagyaródon és Hahóton. Az 1970-es években a nehézipari potenciállal nem kecsegtető településeken csak a mezőgazdaság jelentette a fennmaradási lehetőséget. A mezőgazdasági termelés szövetkezeti formában zajlott a sík, belvízveszélyes, alacsony relieffel és történelmi földművelési hagyományokkal bíró területeken. A jellemzően településhatár mentén fekvő részeken az erdő- és vadgazdálkodásra és a szőlőtermesztésre alkalmas domborzati viszonyok dominálnak. Az 1990-es évekre a szövetkezeti tulajdont felváltotta a kárpótlási törvények hatására a magántulajdon. A tulajdonváltás tisztázatlan körülmények között zajlott és az ágazat termelési értéke zuhanó pályára állt (Freid M. - Holka Gy. 2009). A gazdasági szerkezetváltás hirtelen következett be, mindössze tíz év alatt a mezőgazdaság 30%-os visszaesésével (18. ábra). A mezőgazdasági területek néhány kézben összpontosultak, az erdőterületek rendezetlenné váltak, a szőlőbirtokok megszűnőben vannak napjainkban is. A foglalkoztatottak átrétegződése hirtelen ment végbe az ipar és a szolgáltatás szektora felé, ebből kifolyólag számottevővé vált a megyei jogú városokba történő napi ingázás. Az ingázókon túl a helyi iparban dolgozók nagy cégek hiányában egyéni vállalkozásokba kezdtek, vagy közösen betéti és korlátolt felelősségű társaságokat alapítottak.

A tercier szektorban dolgozók aránya két és félszeresére, 40%-ra nőtt 1970-ről 2001-re. A piacialapú gazdaságra váltás a multinacionális vállalatok letelepedésével járt együtt, mely cégek a megyében Zalaegerszeg és Nagykanizsa ipartelepeit választották és felszívták vonzáskörzetük foglalkoztatottjait.

18. ábra: A gazdasági szerkezet változása 1970-ről 2001-re a vizsgált településeken (KSH adatok alapján szerk. Simon B.)

A 2000 fő alatti településeken előtérbe helyezett szerepe van a kis- és középvállalkozások jelenlétének, gazdasági szempontból releváns, hogy a falvak megfelelő környezetet biztosítsanak a gazdasági szervezeteik számára (19. ábra). A működő vállalkozások számában tükröződik az országos és a helyi vállalkozási kedv.

19. ábra: A működő vállalkozások száma a vizsgált településeken 1997 és 2010 között (TEIR adatok alapján szerk. Simon B.)

Gazdag László szerint az 1995-ben meghirdetett Bokros-Surányi csomag a kis- és középvállalkozói körben kilátástalanságot okozott és megnövelte a munkanélküliségi mutatókat, amelyek egészében csak 1997 második félévében javultak (Gazdag L. 2012). A működő vállalkozások száma lassú emelkedésbe kezdett, csakohy Söjtörnél és

Pusztamagyaródnál ez későbbre tolódott. Az első Orbán kormány újra emelkedő pályára kényszerítette a gazdaságot évi 4-5%-kal, amely országos szinten megfelelő légkört teremtett a vállalkozásoknak. Ezt jól mutatja, hogy Söjtör 1999-ről 2002-re 25-tel több működő vállalkozással büszkélkedhetett. Ennél jóval szolidabb vállalkozói szám emelkedést mutatott Hahót, míg Pusztaszentlászló és Pusztamagyaród szinte csak stagnált. Söjtörön a 2002-es csúcs után hirtelen megcsappant a számuk, a másik három faluban rövid stagnáló periódus után két-három évvel később kezdett el csökkenni a vállalkozások száma.

A magyar gazdaság felemelkedési periódusa 2005-re szertefoszlott és a GDP arányos államadósság elérte a 83%-ot, ezen kívül az infláció 3,6%-ról 8%-ra ugrott és a reálbérek is csökkentek (Gazdag L. 2012). Ez nyilvánvalóan nem képezett megfelelő táptalajt a kis- és középvállalkozások létrejöttének és a meglévők megőrzésének, annak ellenére, hogy a túlélési képességben a nyugat-dunántúli szervezetek a legjobbak között voltak a 2004-2009-es időszakban (Nyitrai J. 2011).

A vállalkozások számának redukálódása sokrétű: a településeken a népességszám-csökkenés. Ennek egyik oka az összességében -3,7%-os vándorlási különbözet, amely migrációban a fiatalság és az aktív korú népesség vett részt, tehát potenciálisan azok a korosztályok, akik a legnagyobb vállalkozói hajlandósággal rendelkeznek. Továbbá a települések ki vannak téve vonzáskörzeti központjaik gazdasági folyamatainak.

A betéti társaságokat és a korlátolt felelősségű társaságokat tekintve szinte ugyanazokat a folyamatokat írhatjuk le, mint a vállalkozásoknál. A betéti társaságok profiljai a mezőgazdasági szektor, a ffeldolgozás, a kereskedelem és az építőipar, tehát többnyire helyi, valamint megyei szükségleteket ellátó területek.

Hahótnál az első kft a tőzeg kitermelésére szakosodott Hahót Tőzeg Kft. volt, amely az 1960-as évek földgáz- és kőolajkutatása során felfedezett tőzeget kitermelésére szakosodott 1997-től, miután 220 hektáros területet a Pécsi Bányakapitánysággal bányatelekké alakíttatott. A tőzeg kitermelése mellé annak csomagolására szakosodott üzem is települt. A településen később, a 2002-es évtől kezdve növénytermesztéssel, fűrészáru-gyártással kapcsolatos társaságok létesültek.

Söjtörön a korlátolt felelősségű társaságok száma a 2003-ig tartó felívelés után stagnáló vonalra állt. A cégek főleg ffeldolgozással, iskolai és irodai bútorok gyártásával, húsfeldolgozással és annak kereskedelmével, valamint textilipari termékek gyártásával foglalkoznak. Nem mellékes, hogy a községben Deák Ferenc Zrt. néven zártkörű részvénytársaságot alapítottak, amely kalászos és nagymagvú hüvelyes növények

szaporításával és termesztésével foglalkozik. Pusztaszentlászlón építőipari munkákhoz, mérnöki tervezéshez, Pusztamagyaródon fafeldolgozáshoz, irodabútorok készítéséhez kötődő kft-k jöttek létre. A KKV-k nem tudnak versenyezni a transznacionális vállalatokkal szemben, ezért olyan profilt kell kialakítani, amelyben szerephez jut a kreativitás, a kuriózumok előállítása, a globális szemlélet.

Mivel rurális, városhiányos térségről van szó, ezért alapvető lenne a szolgáltatási szektor fejlődése, támogatása és a vidéki turizmus beindítása. Ilyen típusú, történelmi hely és –építményműködtetéssel foglalkozó cégre csak Hahóton akadhatunk, ahol ezen kívül vendégházak és szálláshelyek is megtalálhatók. Utóbbiakat számos helyen igénybe veszik Pusztaszentlászlón, a termálfürdőben üdülni vágyók és a horgásztóhoz látogatók. Ezen kívül az Aqua Barbara Termálstrand és Kemping 250 férőhelyes kempinget biztosít 60 lakókocsi-beállóval, büfés vendéglátóegységekkel (20. ábra).

20. ábra: A pusztaszentlászlói Aqua Barbara Termálstrand madártávlatból (forrás: www.termalfurdo.net)

Idegenforgalmi vonzerőt képviselnek a műemlék típusú épületek, amelyek egyházi és történelmi jellegűek, illetve ide sorolhatók az örökségvédelem alá helyezett lakóházak és homlokzatok. (21. ábra). A Zala megyei műemlékvédelem oltalma alatt áll Söjtörön Deák Ferenc szülőháza és a Festetics-kastély, Pusztaszentlászlón pedig a Grácián-kastély. (www.forsterkozpont.hu).

21. ábra: Örökségvédelem oltalmában álló lakóépület Söjtörön a vidékre jellemző kódissállással (forrás: saját fotó)

A turizmus szerepét erősíti, hogy Söjtör belépett a Zalai borvidék Balatonmelléki körzetéhez, ahol borutas szolgáltatások, többek között vacsorával egybekötött borkóstolások és gyalogtúrák is igénybe vehetők a Hermán pince jóvoltából (www.zalaiborut.hu). A borút jellegét tekintve laza szerkezetű, a hozzá kapcsolódó pincék pontszerűen, szétszórtnak jelennek meg Zala megye térképén. Alig ismert, kiépítettsége részleges, tábla jelzi a település borútra való felfűződését, a pincék irányát és távolságát a főútról.

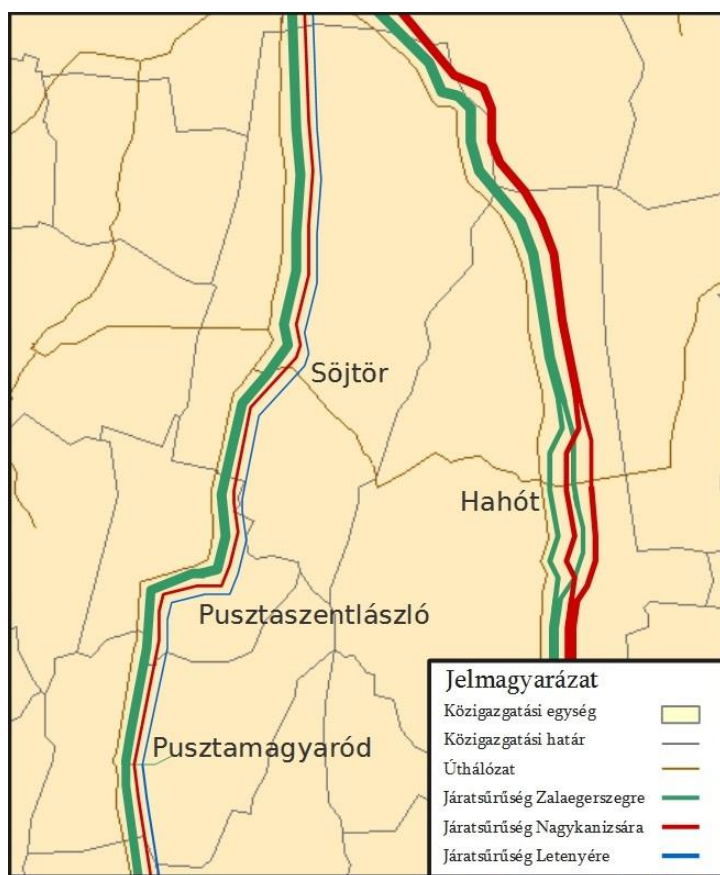
Ütőerektől távol

A közlekedés szerepe a globalizálódó világban felértékelődött a mobilissá váló társadalom helyváltoztatási szükségleteinek kielégítése miatt és hibái funkcionális zavarokhoz vezethetnek (Erdősi F. 2005). Műszaki infrastruktúra tekintetében kulcsfontosságú a négy településünket az országos közúthálózati rendszerben elhelyezni. A nemzetközi viszonylatú TEN korridorok közül az Adriai főfolyosóhoz kapcsolódnak szervesen (Dövényi Z. 2012). Az ország centrumtársaságához vezető M7-es gyorsforgalmi út húzódik a településeinkhez a legközelebb, azonban a 20 perces puffer zónán kívül esnek, következésképp kizáródnak a nemzetközi kapcsolatoktól és eltántorítja a külföldi beruházókat a megtelepedéstől. Zala megye területrendezési szerkezeti tervében foglaltak szerint a tervezett M9-es Szegedet Szombathellyel összekötő gyorsforgalmi út kitörési lehetőséget adhatna a térség számára,

hiszen ez a tervszerint Hahót határában húzódna (gis.teir.hu). A közlekedés folyamatos fejlesztése Tánczos szerint elengedhetetlen, alapja a társadalmi gazdasági növekedésnek és a harmonikus területfejlesztésnek (Tánczos L. 2000).

A meglévő úthálózat sem kifejezetten nevezhető hálózati struktúrának, mindössze települések fűzészerű összekapcsolódásáról van szó, melyben nagy szerepe van az észak-déli irányú meridionális völgyhálózatnak. Ennek okát Erdősi F. gondolatmenete vázolja fel: Az összefüggés a domborzat és az utak közti hierarchiában egyértelmű, mivel a nagyobb reliefenergiájú területeket kerülnek az úthálózati elemek (Erdősi F. 2005). A kelet-nyugati összekötő utak hiányoznak vagy minőségükben elmaradnak az észak-déliektől. A domborzat kevésbé jó adottságain kívül az éghajlat sem kedvez a kelet-nyugati tájolású utaknak, hiszen az északias szelek gyakran hófúvással zárják el azokat.

A tömegközlekedés a vasúti infrastruktúra hiánya miatt az autóbusz-közlekedésre koncentrálódik, amely már a 30-as évek végén megindult a megyeszékhely felé. Napjainkban a megyeszékhely elérhetőségében Hahót áll az élen (ahová és ahonnan 18 járat fordul meg hétköznapokon), annak ellenére, hogy a Nagykanizsai járás eleme (22. ábra).

22. ábra: A járásközpontok elérhetősége közvetlen buszjáratokkal hétköznapi menetrend szerint a vizsgált településekről (Volán adatok alapján szerk. Simon B.)

Pozitívum, hogy a településen áthaladnak országos autóbuszjáratok is, ez lehetővé teszi Sopron, Szombathely, Kaposvár, Pécs és Szeged közvetlen elérését. Söjtörről 17, Pusztaszentlászlóról 15, Pusztamagyaródról már mindössze 14 autóbuszjárat indul Zalaegerszegre, de ez ennek ellenére is kiváló arány, mert településeink járáshatárokon fekszenek, 25-30 km-re a megyeszékhelytől. Nagykanizsára szintén Hahótól juthatunk el a legkönnyebben autóbusszal, ahová naponta 22 járat szállítja az utasokat. A relatív magas szám az említett országos buszközlekedésben lévő pozíció következménye. A járási központokkal való összeköttetés biztosítása kiemelt jelentőségű a közügyek zökkenőmentes elintézése érdekében. Ehhez nyújt lehetőséget az a néhány járat, amely Zalaegerszeg és Letenye végállomással közlekedik Pusztamagyaródon át. Felmerül a kérdés, hogy Pusztamagyaród valójában vonzáskörzetileg nem Letenyéhez kapcsolódik, hanem az ingázást biztosító járatsűrűségével Zalaegerszeghez.

A „kockaházak” öröksége

A lakosság életminőségét a lakások felszereltsége, komfortossága, a lakások számának emelkedése, valamint a lakóépületek alapterületének növekedése egyaránt befolyásolja (Vukovich G. 2013). Ugyanakkor a lakosság jövedelmi viszonyai szintén nélkülözhetetlen hatótényezők ebben a vonatkozásban. A komfortosságot illetően elmaradottságok tapasztalhatók, amely visszavezethető az előregedő korstruktúrára, a gazdasági aktivitás csökkenő tendenciájára és a reálbérek folyamatos gyengülésére. A Központi Statisztikai Hivatal megfogalmazása szerint összkomfortos az a lakás vagy üdülő, amely legalább 12m²-t meghaladó alapterületű lakószobával, továbbá főzőhelyiséggel, fürdőhelyiséggel, vízöblítéses WC-vel, villany- és vízellátással, szennyvízelvezetéssel, melegvíz-ellátással, valamint központi fűtési móddal rendelkezik (Vukovich G. 2013). Hahót bizonyult a legösszkomfortosabbnak, de a maga 45%-ával még így sem éri el az 50%-os Zala megyei átlagot (23. ábra). Az előnyét többek között a szennyvízelvezetési rendszer és tisztítómű korábbi, 1996-os bevezetésének köszönheti (genea.hu). A központos fűtés átlag feletti elterjedése figyelhető meg a faluban, amely a többi településen már nem ilyen nagyarányú. Söjtör és Pusztaszentlászló szennyvízvezeték-kiépítési munkálatai 2009-ben fejeződtek be, ezért ezek a 2011-es komfortossági statisztikákban már rendre megmutatkoznak, ugyanis az összkomfortos és komfortos lakások aránya együttesen 80-85%-ig kúszott fel. Pusztamagyaródon még házi szennyvízülepítő aknába érkezik a szennyvíz, amelyet később

teherautóval szállítanak el. A település fejletlenségét jelzi, hogy a minimum komforttal rendelkező lakások aránya a megyei 90%-hoz képest 20%-kal alacsonyabb.

23. ábra: A lakások megoszlása komfortosság szerint 2011-ben Söjtörön, Pusztaszentlászlón, Pusztamagyaródon, Hahóton és Zala megyében (KSH adatok alapján szerk. Simon B.)

Közelebbről vizsgálva megállapítható az is, hogy Hahót és Söjtör külterületi lakott helyei lényegesen gyengítik településük infrastrukturális adatait. Hahóton, Felső-Fakospuszt területén a vízhálózatot mindössze 2005-ben építették ki, a lakások többsége félkomfortos vagy komfort nélküli. Sok az elhagyatott, romos lakóépület is. Söjtörön ennél is aggasztóbb a helyzet: Szénásvölgypusztán az alapvető vízhálózat sincs kiépítve, a villanyellátás részleges,

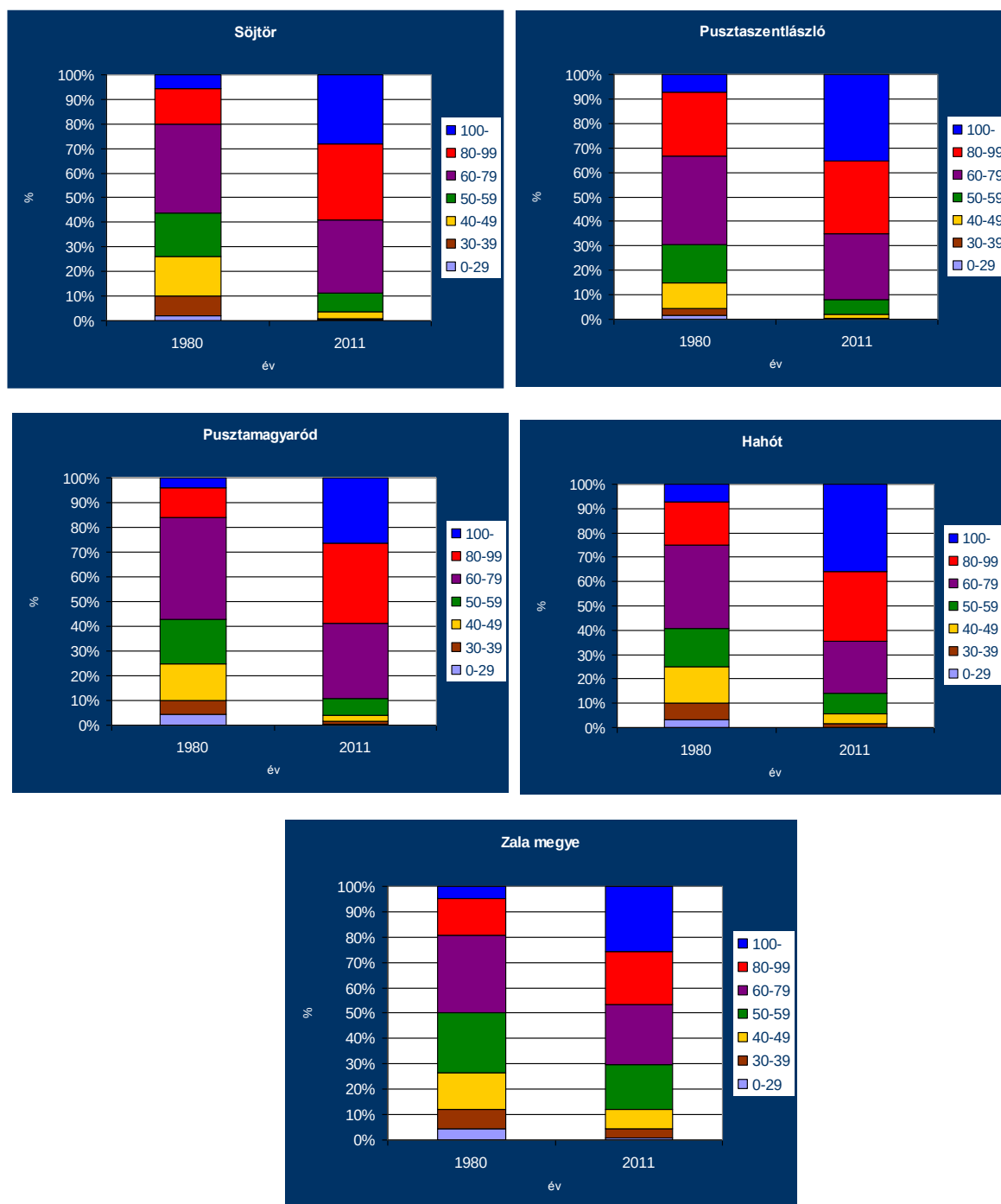
mert a helyben lakók nagy hányada nem fizeti közüzemi számláit. Ennek következményeként itt csak komfort nélküli és szükség- vagy egyéb lakásokat találunk. A helyzet Barátipusztán és Kispusztán kedvezőbb a teljes villanyellátás miatt, viszont a két pusztán található lakásokat is csak maximum a komfort nélküli színvonalat érik el.

A lakások alapterületének vizsgálata során tisztában kell lennünk azzal, hogy egyes településtípusok különbözőségei erősen befolyásolják az adatainkat. A megyei jogú városokban átlagosan kisebb alapterületű, lakótelepi lakások épültek. (Vukovich G. 2013). Ehhez képest a településeinken 4-13 m²-rel nagyobb volt egy átlagos lakás alapterülete 2011-ben.

Az 50 m² alatti alapterületű lakások aránya az 1980. évi statisztika szerinti 25%-a 2011-re 5%-ra csökkent (24. ábra). Az ilyen kategóriába tartozó épületek kora a második világháború előtti időszakra tehető, és napjainkban már örökségvédelmi kategóriába sorolták legtöbbjüket. Pusztaszentlászló az egyetlen kivétel, ahol az 50 m²-nél kisebb alapterületű lakások elenyésző kivétellel teljesen eltűntek.

Az 1960 és 1980 közötti ciklusban épült a négy település lakásainak 60%-a, melyek alapterülete jellemzően 50-80 m² közé esett. Ez a megyére is általánosnak mondható trend, mert ekkoriban az építkezésekre a nagy tömegű, házgyári technológia alkalmazása volt a jellemző (Vukovich G. 2013). Harminc évvel később a méretkategóriába már csak a lakásoknak 35-40%-a esett. A csökkenés egyrészt az alapterület bővítésének, másrészt az amortizáció okozta épület-lebontásoknak tudható be.

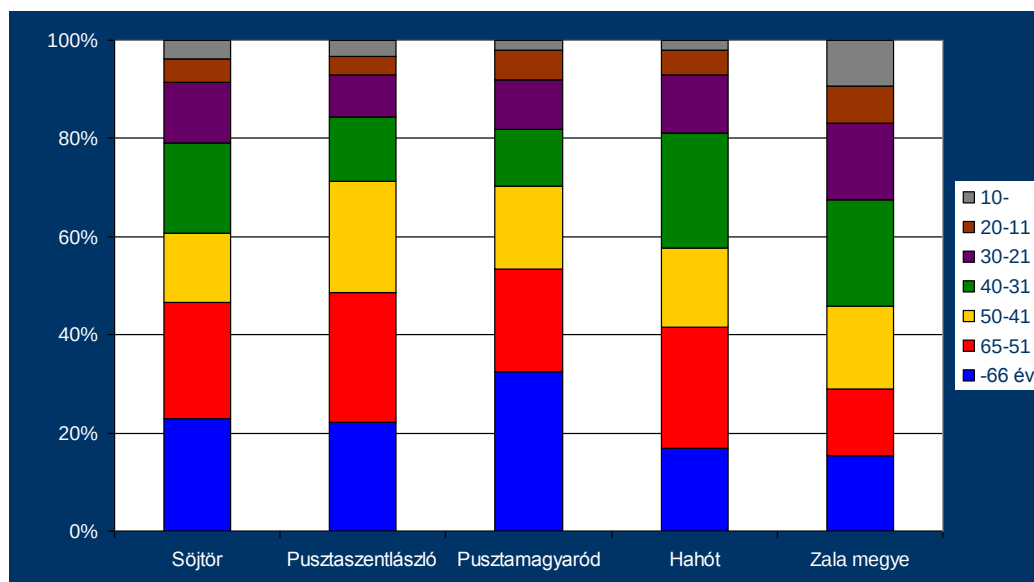
A településkép határozott átalakulását idézte elő a 80 m² feletti alapterülettel rendelkező lakások arányának növekedése, amely megyei szinten 30%-kal emelkedett az utóbbi 30 év alatt, viszont a vizsgált településeken a Zala megyeinél 10-15%-kal magasabb a 2011-es arány. Pusztaszentlászló külön vizsgálendő, hisz a kőolaj felfedezésével az idetelepülő ipari munkások által az igény megnőtt a nagyobb alapterületű házak felé. Ez a hatás az, amely miatt a településen már 1980-ban a lakások egyharmada nagyobb alapterülettel rendelkezett, mint 80 m².

24. ábra: Lakások és lakott üdülők alapterület szerint a vizsgált településeken és Zala megyében 1980-ban és 2011-ben (KSH adatok alapján szerk. Simon B.)

A településképre alapvető hatást gyakorol a lakások és lakott üdülők építési éve, amelyből a falu időbeli mozaikosságára és egyes részeinek beépülési dinamikájára következtethetünk. Zala megye lakásainál a tízéves kategóriák megközelítőleg egyenlő arányt képviselnek a 100%-ból, kivéve a rendszerváltás után következő húsz év megtorpanó lakásépítési kedvét (25. ábra). A megyei átlag és a települések grafikonjainak összevetése

után szembeűnő, hogy a legutóbbi hűz évben épűlt lakások aránya feleakkora. Eltéréseket okoz az is, hogy aműg falvainkban a II. világháborű utáni földosztás során az emberek új telkeket kaptak megfelelő építkezési lehetőséggel, addig a Zala megyei átlagban ez nem mutatkozik meg szignifikánsan, mivel a városi lakásokat 1960 és 1970 között építették tömbházas, illetve sávházas beépítési módban.

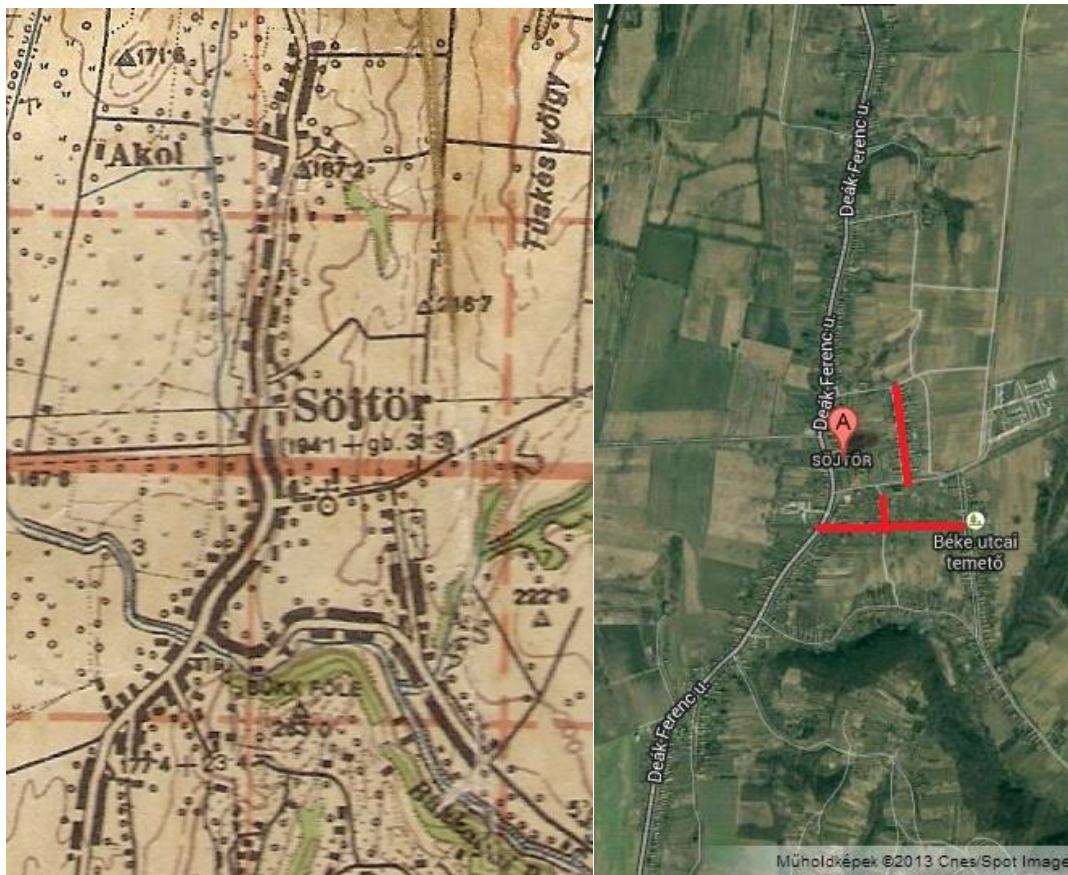

25. ábra: A lakások és lakott üdűlők kora 2011-ben a vizsgált telepűléseken és Zala megyében (KSH adatok alapján szerk. Simon B.)

A lakások egyharmadát 1946 előtt húzták fel Pusztamagyaródon, ahol ezek többségűkben lakatlanok, omladozó állapotűak, azonfelűl a közművesítésűk is részleges. A többi telepűlésen jóval mérsékeltebb arányban maradtak fenn a második világháborű előtti épűletek.

A lakások kvantitatív változását az 1944-es és 1967-es Helységűnévtár adatai tűkrözik. Pusztaszentlászlón a kűolajfűrésok közelébe újabb utcákat húztak fel, ezáltal másfélszerezésűre növelve a lakások 1944-es számát. Hasonló hatásra Sőjtörön 18%-os gyarapodás következett be három új utca – a Petűfi, a Jókai és a Szabadság utca – lakóházainak felépítésűvel (26. ábra).

A kitermelűipar fellendűlése egyre több bányaműnkást vonzott Pusztaszentlászlóra, amely akkoriban jűvedelmezű állásnak számított. A nagy jűvedelemmel rendelkező szekunder szektorban dolgozó réteg könnyedén építettethett magának ingatlant. Mindűssze 6 éven belül 32 új lakást húztak fel 1967-rűl 1973-ra (27. ábra).

26. ábra: Söjtör a második világháborús német katonai térképen és a 2013-as műholdfelvételen a szocializmusban felépült új utcákkal (forrás: OKH; Google Maps)

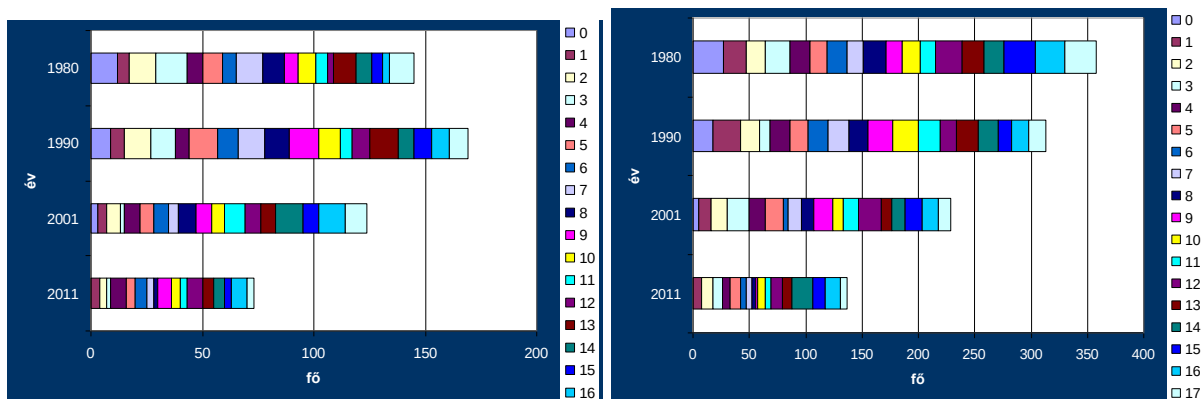
Azonban a népességszám csökkenésével a nem lakott lakások aránya egyre jobban növekedett, a holtpont átfordult egyértelműen az amortizációnak kedvezve. Mivel a hahóti népesség fogyatkozott a legnagyobb ütemben, így a lakásaik redukálódása érte el a legméretesebb szintet, mintegy 20%-ot az utóbbi 40 évben. A probléma gyökere ismételten az elvándorlásra vezethető vissza: a nyugdíjas tulajdonosok egyedül élnek lakásaikban, a korábbi nagycsaládos életmód felborult, a fiatalság a közeli városokba költözött és a munkahelyhez közel telepedett le. A felborult korszerkezetű előregedett népesség elhalálózását követően a lakásokat a már említett fiatalok öröklik. A számukra már modernizálatlannak tartott ingatlanoktól akár áron alul is meg akarnak szabadulni, a településekre nem akarnak visszaköltözni. Az üres lakóházak helyi önkormányzati problémákat vetnek fel, rontják a településképet, gyakran rendezetlen a környezetük, omladoznak.

27. ábra: Szocialista „kockaházak” újjépítésű emeletes lakást fognak közre Pusztaszentlászlón (forrás: saját fotó)

Bezáró iskolák, épülő IKSZT-k

Az iskolahelyzet kardinális kérdés, mert meggyőződésem szerint a helyi alapfokú képzési intézmény felszínén maradása egy település létkérdése lehet. Logikusan egy helyi szülő inkább szeretné oda járatni gyermekét, mint távolabbra ingáztatni. De felülről nézve, a realitások talaján, a statisztikák közt megjelenik az, ami miatt az egyéni érdekeket legyőzi a közérdek. Az általános iskola bezárása, illetve más célú felhasználása időszerűvé vált, miután az iskoláskorú, 6-13 éves népességszám az 1990-es évi 75 főről húsz év alatt a harmadára csökkent, ezáltal az intézmény önkormányzatilag fenntarthatatlanná vált (28. ábra).

28. ábra: A 18 év alatti népesség korévenként Pusztaszentlászlón és Hahóton 1980-tól 2011-ig (KSH adatok alapján szerk. Simon B.)

Hahóton az oktatás az 1750-es évekre nyúlik vissza, amikor a településnek már volt oktatója, akinek 1770-re már 13 tanítványa volt. Közel száz évet követően ez a szám nyáron

40-re, télen pedig 70-re kúszott fel (Hóbor J. 1998). Az évszakonkénti számbeli különbözőség a nyári szántóföldeken végzett idénymunka miatt alakult ki. A növekedő népességszám, a növekedő fiatalkorúak számával párhuzamosan indult meg, amely azt eredményezte, hogy 1925-ben már két felekezeti népiskolát tartottak számon. A világháborút követően 1952-ben épült egy nyolcosztályos iskola (Hóbor J. 1998). A későbbiekben a 18 év alattiak vészesen fogyó népességszáma miatt az egyházi iskola bezárásra került, amelyet 2011-ben az egyetlen megmaradt általános iskola bezárása követett volna, mivel az önkormányzatnak havonta 1,2 millió forinttal tartozott az intézményt fenntartó Suli Harmónia Alapítványnak.

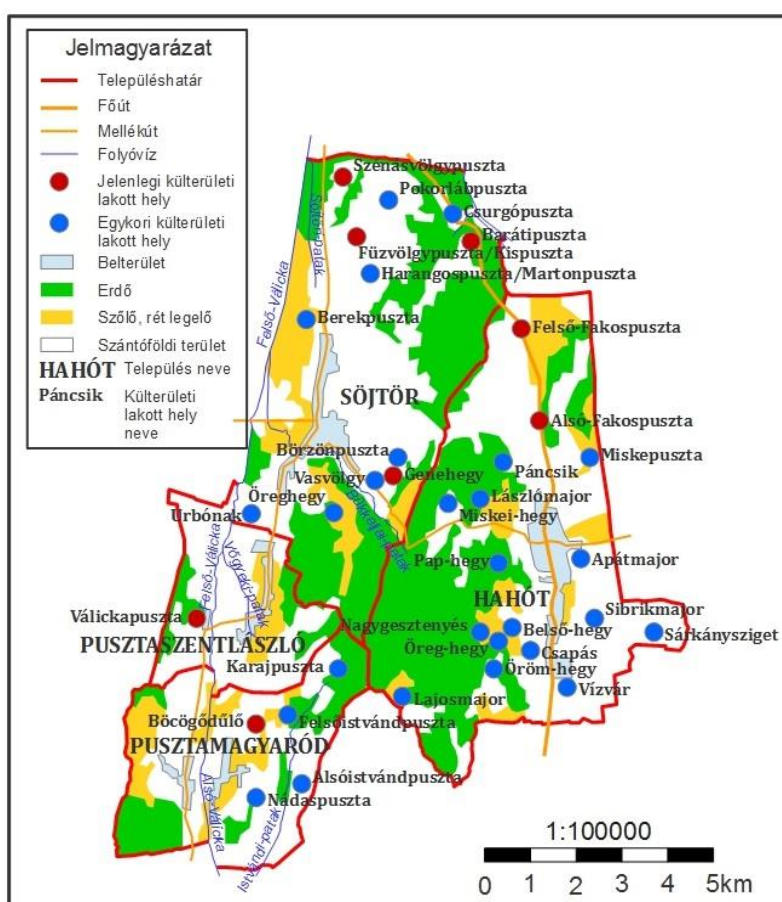
Az általános iskolát akkor még meg tudták menteni ÖNHIKI-pályázaton nyert pénzből és felajánlásokból. A helyzeten az államosítási intézkedések sem segíthettek volna, hiszen alapítványi kézben volt. Egy évvel később fenntarthatatlanná vált a helyzet és a helyi gyermekek szüleinek más intézményt kellett keresniük (zaol.hu). Ha a pusztaszentlászlóival összevetjük a hahóti 6-13 éves korcsoportot, látható, hogy a gyermekkorúak száma az 1970-eshez képest még drasztikusabban, 75%-kal csökkent.

Sőjtör alapfokú oktatási központi helyként a helyi diákjain kívül felszívja a Pusztaszentlászlói fiatalságot is. Ugyanez mondható el a pusztamagyaródi iskoláról, ahová közelsége és a '90-es évekbeli tradíciók miatt a szomszédos kistalvák, Szentlisló és Bucsuta tanulói járnak. Az elkövetkezőkben a helyzet így is aggasztóvá válhat, hiszen a két településről együttesen is csak 3-4 személyről beszélünk évfolyamonként, akik hozzáadódnak a helyi 7-8 főhöz. Egyre gyakrabban előfordul olyan eset, amikor az adott évben nem születik gyermek a kistelepüléseken, így egyjegyű létszámú osztályok indulnak, amely előbb-utóbb az iskola fenntarthatatlanságához és bezárásához fog vezetni.

Az egészségügyi ellátás Hahóton, Sőjtörön és Pusztamagyaródon hétköznapiokon vehető igénybe az orvosi rendelőkben, helyben lakó orvosokkal. A rendelőkön belül védőnői és fogorvosi szolgálat is működik. A jövőbeli fejlesztések között szerepel kiemelt uniós program keretében egy mentőállomás létesítése Sőjtörön (29. ábra). A projekt jelentőségét mutatja, hogy a terület belső perifériális elhelyezkedése okán kívül esett azon a zónán, ahová a sürgősségi mentő 15 percen belül kiér. A létesítmény tervezett helye a Sőjtört Tófejjel összekötő út mellett lesz létrehozva, ezáltal három irányban indíthatnak mentőegységeket a településről.

szempontjából. A problémák megoldását a külterületi lakott helyeken élők életszínvonalbeli és kulturális felemelése jelentené, amellyel megszűnnének a társadalmi szakadékok a falvak és pusztáik között.

Az 1400-as években rohamosan megindult a térségben a falvak erdeinek intenzív irtása, amelynek fő oka a nagy földterületek mezőgazdasági művelésbe való bevonása volt. Szintén ezt segítette elő a 19. századra a települések határában folyó Felső-Válicka és Szévíz medreinek szabályozása, ezáltal a víz szabályozott levezetése. A 19. századra már tetemes mennyiségű szántóföldi területet nyertek a földműveléssel foglalkozó gazdák és a központtól távol eső területekre a nagybirtokos söjtöri, hahóti és pusztaszentlászlói nemesség majorokat telepített (30. ábra).

30. ábra: Söjtör, Pusztaszentlászló, Pusztamagyaród és Hahót egykori és jelenlegi külterületi lakott helyei (Alaptérkép forrása: Végh J. 1964; Területfelhasználási adatok forrása: gis.teir.hu; Külterületi lakott helyek adatainak forrásai: Magyarország Helységnévtárai; szerk. Simon B.)

A puszták és majorok dombhátakra települtek és a néhány házból álló bokortanyákhoz hasonló szerkezetük volt. Zalában szernek vagy szegnek nevezték ezt a településformát. A lakosság több házcsoporthoz tartozó szerben élt és ez a szer alkotott egy egységet (Beluszky P.-Sikos T. 2007). Rendszerük a középkori Magyarország idejéből való, amikor a települések

védelmi rendszert képeztek (Tóth Z. 2000) A rossz vízgazdálkodású, mocsaras lejtőtálpaktól minél távolabb szerettek volna letelepedni. Söjtör és Hahót pusztái rokon kapcsolatba állíthatók a mezővárosok tanyarendszerével, de itt a kiköltözés a földesurak jobbágyaira vonatkozott, és a kiköltözést nem előzte meg az a ciklus, amikor csak a mezőgazdasági munkák idején tartózkodtak emberek a tanyán. Problémaként vetődött fel, hogy a mindennapi szükségletek kielégítése nem történt meg, nem voltak szerszámkovácsok, mesteremberek, lelkészek és egyéb szakemberek a tanyákon.

Söjtör, Hahót és Pusztamagyaród külterületi lakott helyeinek túlnyomó része a 19. század utolsó harmadában jött létre. A kiegyezés utáni kedvező gazdasági fejlődés kihatással volt a mezőgazdaságra. A tanyák és majorok megjelenését a jobbágyfelszabadítással együtt ez segítette elő az erdőirtások és vízrendezések mellett. A puszták népessége valószínűleg a házatlan zsellérek köréből került ki, akik mezőgazdasági cselédként a puszták és majorok lakói lettek. A majorok gyenge kapcsolatban álltak a településsel a nagy távolság miatt, az ott élő cselédség a lehető legközelebb volt a megművelendő földterülethez (31. ábra). A falvak lakossága jóformán teljes mértékben a mezőgazdasággal foglalkozott, az aktív kereső népességnek még az 1970-es népszámlálás idején is 60-70%-át tették ki a primer szektorban dolgozók.

31. ábra: Söjtör és pusztái a második és a harmadik katonai felmérés idején (forrás: <http://mapire.staatsarchiv.at/> és lazarus.elte.hu)

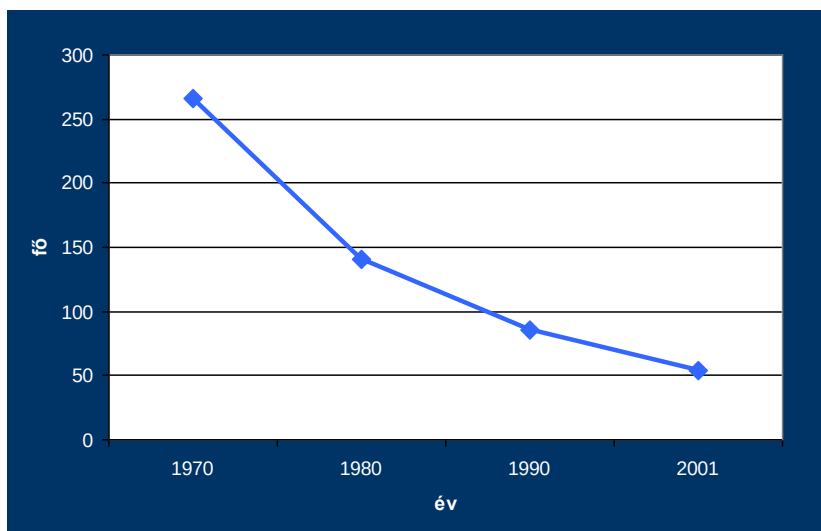
A pusztákon mezőgazdasági cselédként és földművesként dolgozó emberek éltek, tanyaként nagyjából 20-40 családdal. A népességről már a második világháború előttről is vannak adataink. Felső- és Alsó-Szénásvölgypusztán összesen 142-en, Csurgópusztán pedig 64-en laktak 1937-ben. Hahótnál Felső-Fakospusztán 212-en, Alsó-Fakospusztán 80-an, valamint az egyéb külterületi egységekben 97-en laktak. Ez összességében 389 személyt jelent, amely megközelítőleg 80%-os népességemelkedés a húsz évvel korábbi népszámláláshoz képest. A lakóépületek komfort nélküliek voltak, általában négy családonként egy közös konyhával (Buza P. 2000). A fűtést kemence használatával biztosították, a friss ivóvizet ásott kutakból vagy például Kispusztán gémeskútból nyerték.

A puszták az 1950-es és 1970-es évek között éltek virágkorukat: a két település külterületei összesen 750 lakost számoltak. A külterületi népesség aránya az 1970-es évi népszámlálás szerint 6%-ot tett ki Söjtörön, míg Hahóton elérte a 20%-ot is a belterületi népességszámhoz viszonyítva. A maximumot követően erős népességzuhanás következett az 1970-es években. A grafikon szerint 1980-ra megközelítőleg a lakosság 35%-át veszítették el a puszták Hahóton, de ez az arány Söjtörön még nagyobb, 50%-os értéket öltött (31. ábra). A kilátástalanság nem csökkent a rendszerváltásig, amikor már csak 184 fővel számolhatunk. A népességgel párhuzamosan a világháborúk között és a szocializmus koalíciós évei alatt létrejött majorok is felszámolódtak. A népesség redukálódása jórészt a cselédek belterületre költözésének köszönhető, ahol a második világháború után utcákat is kijelöltek építkezés számára. A komfortosság igénye központi szerepet játszott döntésükben, hisz a vezetékes víz és gázszolgáltatás épp ekkoriban épült ki. A hálózati gázt 1970-ben már a lakások 80%-ába bevezették, a vízszolgáltatás ettől kicsit lemaradva 10%-os volt. A korábban pusztán élő lakosok kéznnyújtásnyira kerültek a helyi hivatalhoz és a kereskedelmi egységekhez is. A népességcsökkenést valamelyest mérsékelte az 1990-es évektől Szénásvölgypusztára beköltöző cigányság.

Megoldásként a népesség megtartását elősegítheti az infrastruktúra közművekre kiterjedő fejlesztése is. Fakospusztá rendelkezik elektromos hálózattal és 1995-től már a korábbi Felső-Fakospusztá területén is kiépítették az ivóvízhálózatot. Ennek ellenére a demográfiai folyamatok további népességcsökkenést vetítettek előre, amely azt eredményezte, hogy Fakospusztá népességszáma 2001-re mindösszesen 131 fő volt.

A 2001-es népszámlálás alapján Szénásvölgypusztán 13 lakásban összesen 30-an éltek, míg Kispusztán és Barátipusztán összesen 24 főre 17 lakás jutott. A legutóbbi 13 évben pontos adataink még nincsenek a népességről, Söjtör Község Önkormányzata a

szénásvölgypusztai népességet 40-50 fő közé becsüli. Precíz meghatározása lehetetlen, mert a településégység migrációja havi rendszerességgű. A 18 éven felüliek száma 25-30 fő között, a 18. életévüket még be nem töltött személyek száma 15-20 főt tesz ki. A felnőtt korúak közül 10 fő tartósan munkanélküli, 15 fő inaktív kereső és eltartott. Ezek az emberek gyakran részesülnek önkormányzati segélyben, gyermekgondozási támogatásban.

31. ábra. A külterületi népesség alakulása Söjtörön (KSH adatok alapján szerk. Simon B.)

Szénásvölgypusztán 2012-ben 13 komfort nélküli lakást dokumentált a helyi önkormányzat. A szegregátum lakásai a gáz-, víz- és szennyvízhálózathoz jelenleg sincsenek csatlakoztatva. Az elektromos szolgáltatás időszakos, a népesség fele illegálisan vételezi az áramot. Az itt élők nagyjából fele nem tartja rendben saját épületeit, lakását, előidézve ezzel az elégtelen lakhatási körülményeket. A gyámhatóság több család gyermekeit helyezte védelem alá, mert a fertőzésveszély folyamatosan fennállt. A lakók az alapvető higiéniai körülményeket sem biztosították, mint például a rendszeres mosás, takarítás és az ételek megfelelő kezelése. Gyakorlatilag a gyámhatósági intézkedések elől költöznek el a családok határozatlan időre más települések külterületeire. A hiányosságokon kívül még fennáll a fertőzés veszélye a lakásokban keletkező szennyvíz nem megfelelő kezelése, valamint a kommunális hulladék illegális elhelyezése miatt. Barátipusztán és Kispusztán egyaránt nincs teljes közműellátás, de legalább az áramvételezés legális és zökkenőmentes. Az itt lakók rendben és tisztán tartják lakóházaikat és környezetüket, ezeken kívül odafigyelnek a higiénia betartására is.

A produktív korúak aránya a gyermekkorúakéhoz és öregkorúakéhoz képest 84,8%. Ha a teljes népességszámhoz hasonlítjuk a produktív korban lévőket, akkor 45,9% adódik. Azonban önkormányzati adatok szerint Szénásvölgyön mindössze két embernek volt

munkaviszonya 2012-ben, ami több mint elgondolkodtató. A foglalkoztatást a mezőgazdasági hagyományok újbóli felélesztésével lehetne növelni, Barátipusztán pedig a vallási turizmus adhatna kitörési pontot, hisz a komoly hagyományokkal rendelkező középkori eredetű kápolnában a mai napig szentmiséket tartanak (32. ábra).

A vándorlási hajlandóság figyelemre méltó, az utóbbi négy évben Söjtör Község Önkormányzata 22 fő beköltözését regisztrálta a területre és az elköltözés is hasonló nagyságrendet ért el. A lakosság körében gyakori akár Észak-Magyarországról (Tarnaszádány, Szabadszállás), akár Budapestről való migráció, valamint az oda történő elvándorlás. Az költözések számának ilyen mértéke megakadályozza a tartós letelepedést és berendezkedést, ezáltal a folyamatos munkavégzést is.

32. ábra: Kettős kép: Barátipusztai középkori eredetű szerzetesi kápolnája (Saját fotó) és omladozó épületek és rendezetlen környezet Szénásvölgypusztán (forrás: Söjtör Község Önkormányzata)

A puszták megközelíthetősége igen sokrétű, Barátipusztát aszfaltozott betonút köti a 74-es főút Bak és Hahót közötti szakaszához. A legközelebbi igénybe vehető autóbussz-megállóhely Hahót külterületi helyeként nyilvántartott Felső-Fakospusztai területén érhető el, de Barátipusztai mégis Söjtörhöz kapcsolódik közigazgatásilag, amely aszfaltozott úton csak igen bonyolult módon közelíthető meg. Ezzel szemben Kispusztai és Szénásvölgypusztai a szántóföldi terület centrumtérképében fekszik, a Bakot és Söjtört összekötő útra csak kötörmelékkel és murvával felszórt földút vezet, amely nagy esőzések idején szinte járhatatlan. Télen a közlekedést megnehezíti a két bekötőút kelet-nyugati csapásiránya, mivel a térségben, az észak-dél irányú meridionális hátság között az uralkodó szélirány északias. A mentő- és tűzoltóegységek nehézkesen jutnak be ilyen esetben a területre, valamint az

élelmiszerellátás szinte lehetetlen, tehát a lakók teljes mértékben magukra vannak utalva. Területfejlesztési szempontból a periférián elhelyezkedő településegységeknél elvárható lenne, hogy legalább az átlagos szintet elérjék az útburkolatok, mivel a gyengén fejlett területek a rossz minőségű úthálózattal 70-80%-ban egybevágunk hazánkban (Erdősi F. 2005). Mindkét pusztánál a bekötőút és az aszfaltozott út találkozásához buszmegálló települt, innen tudnak legkönnyebben Söjtörré és a megyeszékhelyre, Zalaegerszegre jutni az utazni szándékozók, akik többnyire az általános iskolás tanulók közül kerülnek ki. A puszták Söjtörtől mintegy 6-7 km-es távolságra, az ellenőrzési hatáskörön kívül esnek. Gyakoriak az erőszakos cselekedetek, a garázdaság és a lakók közti fizikai erőszak. Ennek csökkentése alapvető lenne nem csak fejlesztési, hanem jogi szempontból is.

Az előforduló negatívumokkal ellentétben Fakospusztát nem írhatjuk le teljesen a 21. században. Ezt az is bizonyítja, hogy rendelkezik mezőgazdasági profilú korlátolt felelősségű társasággal, illetve egy vendéglátó egységgel. A lakásállományának állapota megfelelő, előfordulnak új építésű és felújított lakások. Az egykori Felső-Fakospusztára már ennél árnyaltabb képet mutat. A szalagtelkes beépítésű pusztán az amortizáció miatt lebontott épületek foghíjként jelennek meg a településképben. A megmaradt lakások nagy arányban komfort nélküliek, elhagyatottak, omladozó állapotúak, környékük gyakran rendezetlen. A jövőben Felső-Fakospusztára eltűnésére lehet számítani az elkészült fejlesztések ellenére.

Fontos cél lenne az innováció további elterjedése, valamint az életkörülményekben, a gazdasági és kulturális területeken a fejlődés, beleértve az infrastruktúrát is (Beluszky P. 2003). Ezek az összetevők helyben tarthatnák a fiatalabb korcsoportokat is, amely fontossá válik az így is fogyatkozó külterületi népesség helyben tartására. A puszták problémáira mindhárom települési egység kapcsán más megoldási kör lenne megfelelő. Barátipusztára jól frekvenciált helyzete előnyére válhat fennmaradása szempontjából, további infrastrukturális fejlesztése elengedhetetlen. Lényeges lenne kápolnájának megőrzése a települési örökség elemeként. Kispusztára jövőképe az elnéptelenedés felé tendál, amely előreláthatólag az időskorú lakók elhalálása után be fog következni. A rendfenntartási, infrastrukturális, szociális és kulturális problémák halmazával küszködő Szénásvölgypusztánál a leghatékonyabb megoldás a szegregátum felszámolása lenne.

11. Eredmények összefoglalása, konklúziók

A konzisztens módon állított feltételezés, miszerint a belső perifériális állapot fennáll, ugyan beigazolódott, de ennek kiterjedése és volumene korábban nem állt tanulmányozás

alatt. Amíg a népességváltozás összetevői homogénebb, összefüggő depressziós, folyamatosan kibocsátó területet jelölnek ki, addig az infrastrukturális és lakhatási vizsgálatok nem tapadnak szorosan ehhez a trendhez. Az általánosan igazolható rohamosan előregedő korstruktúra mérsékeltebb innovációs hajlandósága tovább növeli az infrastrukturális szakadékokat. A felsőoktatási arány 10% alá szorulása és további visszaesése borítékolható, már a bezáró alsóoktatási intézmények és összevont hivatalok sem fogják helyben tartani a diplomásokat. A további népességcsökkenés gazdaságtalanná fogja tenni a további beruházásokat, a gazdasági szereplők a fejlődő centrumok felé tolódnak el. Úgy vélem, a periféria nyugati és keleti részeit már erős beavatkozásokkal sem lehet felzárkóztatni, mert a térség már mélyen zuhanó spirálba került. A köztük húzódó észak-déli sáv összeköti Zalaegerszeget Nagykanizsával, infrastrukturálisan fejlettebb, de ez a folyosó inkább erősíti az elvándorlást.

Településeink problémáinak halmozódása variábilis eredetű, de ezek egymással kapcsolatban állnak, negatív visszacsatolások jöhetnek létre. A természeti erőforrások kimerültek (kőolaj, földgáz), a domborzati viszonyok korlátozzák a kelet-nyugati kapcsolatok létrejöttét. A településeink külső kapcsolatrendszerét a zalai megyei jogú városok uralják, kiemelten munkaerő-piaci szempontból. A négy falu belső kohéziójának létrejöttét a közigazgatási rendszer helyenként évtizedenkénti változása lehetetlenítette el. A folyamatos közigazgatási változások és a járáshatári, illetve kistérség-határi helyzet a társadalmi-gazdasági fejlődésre is rányomta a bélyegét. Emiatt és a Zala megyei városok megyehatár melletti elhelyezkedése következtében a belső perifériába sodródtak. Ennek mérséklésére szolgálna a funkciógazdag falusi központok felemelése városi státuszba, amelyek közül Söjtör potenciális lehetőséget képvisel.

A tetemes népességfogyás (kifejezetten Hahóton és Pusztaszentlászlón) számos intézmény bezárását hozta magával. A népesség minőségi összetétele a periféria felé egyre gyengébb, az analfabetizmus növekedése a 21. században elfogadhatatlan (Pusztamagyaród), a külterületek szabályozatlan társadalmi problémái pedig elszívják az önkormányzati büdzsét. A potenciálok között azonban ott vannak a permanens fejlesztések (iskola-felújítás, IKSZT-k és Gondozási Központok megépülése, szennyvíz-elvezető hálózatba kapcsolódás), amelyek miatt a településeink nem süllyedtek olyan mélyre, mint környezetük.

Irodalomjegyzék

1. Beluszky P. 2003. Magyarország településföldrajza – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs p. 220, 224, 248, 252.
2. Beluszky P. 2000. Magyarország településkörnyezete – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest p. 24.
3. Beluszky P. - Sikos T. 2007. Változó falvaink – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest p. 88.
4. Buza P. 2000. Söjtör – Száz magyar falu könyvesháza Kht. p. 7-193.
5. Dövényi Z. 2012. (szerk.) A Kárpát-medence földrajza – Akadémiai Kiadó, Budapest p. 672-673.
6. Dövényi Z. 2010. (szerk.) Magyarország kistájainak katasztere – Magyar Tudományos Akadémia, Földrajztudományi Intézet, Budapest p. 406-413.
7. Erdősi F. 2005. Magyarország közlekedési és távközlési földrajza – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs p. 17, 19.
8. Ferenczy G. 2002. Zala megye közigazgatási térszerkezetének változásai 1989-ig – In: Mohos M. (szerk.) A határ, amely elválaszt és összeköt – Egyetemi Kiadó, Pécs pp. 45-76.
9. Hajdú Z. 2001. Magyarország közigazgatási földrajza – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs p. 115.
10. Hóbor J. (szerk.) 1998. Zala megye kézikönyve – Ceba, Hatvan p. 168-170, 366-369, 400-402.
11. Jehetfalussy J. (szerk.) 1990. A magyar korona országainak helységnévtára – Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
12. Jeney A. - Tóth Á. (szerk.) 1996. Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 7. Zala megye – Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
13. Kertesi G. 1998. A cigány népesség Magyarországon – Socio Typo, Budapest
14. Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 1952. Magyarország helységnévtára – Statisztikai Kiadóvállalat, Budapest
15. Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 1956. Magyarország helységnévtára – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
16. Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 1962. Magyarország – Statisztikai Kiadó, Budapest
17. Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 1967. Magyarország helységnévtára – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
18. Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 1972. 1970. évi népszámlálás 15. Zala megyei adatok – Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest
19. Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 1973. Magyarország helységnévtára – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
20. Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 1981. 1980. évi népszámlálás 20. Zala megyei adatok – Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest
21. Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 1992. 1990. évi népszámlálás 22. Zala megye adatai – Statiquum, Budapest
22. Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 1995. A Magyar Köztársaság helységnévtára – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
23. Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 2002. 2001. évi népszámlálás. Zala megye adatai – KSH, Budapest
24. Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 2003. A Magyar Köztársaság helységnévtára – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

25. Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 2013. 2011. évi népszámlálás. Zala megye adatai – KSH, Budapest
26. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 1913. A magyar szent korona országainak helységnévtára – Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest
27. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 1926. Magyarország helységnévtára – Globus Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Budapest
28. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 1937. Magyarország helységnévtára – Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda, Budapest
29. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 1932. Az 1930. évi népszámlálás – Stephaneum Nyomda Részvénytársaság, Budapest
30. Mohos M. (szerk.) 2002. A határ, amely elválaszt és összeköt – Egyetemi Kiadó, Pécs p. 48, 58, 61.
31. Nemes Nagy J. 2009. Terek, helyek, régiók – Akadémiai Kiadó, Budapest p. 210
32. Papp L. - Végh J. (szerk.) 1964. Zala megye földrajzi nevei – Zala megye Tanácsának Végrehajtó Bizottsága, Zalaegerszeg
33. Rechnitzer J. 1993. Innovációs pontok és zónák, választási irányok a térszerkezetben – In: Enyedi Gy. (szerk) Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest p. 99
34. Tanczos L. 2000. Eurokompatibilis közlekedési infrastruktúra - elvárások és lehetőségek In: Glatz F. (szerk.) Magyarország az ezredfordulón. Közlekedés, hírközlés, informatika. Közlekedési rendszerek és infrastruktúráik. – MTA, pp. 73-89.
35. Tóth Z. 2000. Településkörnyezet II. Az épített környezet – In: Beluszky P. Magyarország településkörnyezete – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest p.154
36. Várady K. (szerk.) 1943. Csonka-Magyarország közigazgatási helységnévtára – Nyomdai Műintézet, Budapest
37. Vukovich G. (szerk) 2013. 2011. évi népszámlálás 3. területi adatok 3.20. Zala megye – Központi Statisztikai Hivatal, Győr
38. Brodorits Z. 2004. Az infrastruktúra szerepe a területi fejlődésben, a térszerkezet és az infrastruktúra fogalmai – http://www.terport.hu/webfm_send/295 2014-04-17
39. Freid M. A társadalmi-gazdasági változások néhány vonása az elmúlt 20 évben – http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2011/2011_01/2011_01_020.pdf 2014-04-28
40. Gazdag L. 2012. Így kormányozták a magyar gazdaságot – <http://fn.hir24.hu/velemenyt/2012/02/12/igy-kormanyoztak-a-magyar-gazdasagot/> 2014-03-08
41. Kemkers R. – Pirisi G. – Trócsányi A. A mentőellátás területi jellemzői Magyarországon – http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2010/04/kemkers_pirisi_trocsanyi.pdf 2014-11-10
42. Molnár A. A rettenthetetlen zászlótartó – <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00001/pdf/kozlemenyek.pdf> 2014-04-04
43. Nyitrai J. (szerk.) 2011. A kis és középvállalkozások helyzete a régiókban – <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/gyorkkv.pdf> 2014-03-09
44. Tárkányi Á. 1999. Európai családpolitikák: A magyar családpolitika története – <http://hexa.hcbc.hu/meh/eucsp.htm> 2014-04-12
45. http://genea.hu/pannonhat/index.php?option=com_content&view=article&id=56:hahot-toertenete&catid=7:hahot&Itemid=19 2014-03-10
46. http://gis.teir.hu/rendezes_zala_trt/ 2014-04-07
47. http://gis.teir.hu/teirgis_termeszeti_kornyezet/ 2014-04-27
48. http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/kepek/167_deak.jpg 2014-04-23

49. http://mapire.staatsarchiv.at/hu/map/mkf_hun/?zoom=13&lat=46.69113&lon=16.84847 2014-04-28
50. <http://pusztaszentlaszloito.hu/rolunk/> 2014-03-28
51. <http://sojtor.eu/arch%C3%ADvum/2741> 2014-03-14
52. <http://sojtor.eu/muemlekek-latnivalok/deak-haz-tortenete> 2014-04-21
53. <http://sojtor.eu/wp-content/uploads/downloads/2013/01/Talajterhel%C3%A9s-id%C3%ADj-rendelet-S%C3%B6jt%C3%B6r.pdf> 2014-03-14
54. http://ujmenetrend.cdata.hu/uj_menetrend/volan/talalatok.php 2014-04-16
55. <http://www2.nyuduvizig.hu/?m=81> 2014-11-11
56. http://www.academia.edu/8089121/A_magyarorszagi_mentoallomasok_at szervezesi_lehetosege_terinformatikai_modszerrel 2014-11-10
57. <http://www.complex.hu/kzldat/t9300079.htm/t9300079.htm> 2014-02-19
58. http://www.dzviz.hu/index.php?dzviz=szolgáltatasaink&sub=szolgáltatasaink_szennyvizelvezetesesisztitas 2014-11-12
59. http://www.e-epites.com/anyagok/zalatrt/Zala_TrT_mod_2010_e_II.pdf 2014-03-15
60. <http://www.forsterkozpont.hu/download/Zala-belso.pdf> 2014-04-24
61. <http://www.hrportal.hu/index.phtml?page=feature&id=31773> 2014-03-06
62. <http://www.kanizsaujsag.hu/hirek/12222/megkezdodott-a-nagykanizsai-szennyviztelep-felujitasa-18-telepules-szennyvizet-tisztitja--biogazt-is-termel/> 2014-11-12
63. <http://www.minosegiujsagiras.hu/main.php?name=aarticles&id=55> 2014-03-10
64. <http://www.pusztamagyarod.hu/index.php?pg=ovoda> 2014-02-20
65. http://www.termalfurdo.net/kepek/furdo/20130528153725_-termalfurdo-aqua-barbara-0.JPG 2014-04-26
66. <http://www.termalstrand.eu/index.php/hu/> 2014-03-10
67. <http://www.terport.hu/tematikus-terkepek/zala-megye-jarasai-terulet-3-7844-km2-nepesseg-290-762-fo-jarasok-szama-6-db-tele> 2014-04-27
68. http://www.zalacivil.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=100:szalawaldorf-koezhasznuegyesulet&catid=30:egyszazalekhirek&Itemid=69 2014-04-18
69. <http://www.zalaiborut.hu/cikk/Turizmus/13> 2014-04-24
70. <http://www.zml.hu/adatbasisok/archontologia/terkepek/1989sm.jpg> 2014-04-27
71. <http://zaol.hu/belfold/lesz-iskola-hahoton-a-dontes-az-onkormanyzat-kezeben-van-frissitve-1449603> 2014-04-18
72. <http://zaol.hu/cimlapon/bezarnak-tobb-altalanos-iskolat-1388948> 2014-04-18